

Tıbb-ı Nebevî Edebiyatının Doğuşu Ve Gelişmesi (Bibliyografya Denemesi)

Doç. Dr. Veli Atmaca

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı

veli_atmaca@hotmail.com

ÖZET

İslâm Dîni'nin iki temel bilgi kaynağı olan Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Sünneti, öncelikle insanların özelde inananların bedensel, aklî ve ruhsal sağlığını korumaya yönelik çok sayıda emir, yasak ve tavsiyeler içermektedir.

İnananlar için bu emir, yasak ve tavsiyeler iki açıdan değerlidir. Birisi kulluk seviyesinde uyulması diğeri de uygulandığı takdirde va'dedilen sağlığın teminidir. Birinci konu kulluğun gereği, ikincisi ise inançla ilgili olmayan; bütün insanların içine alan "rahmet ve şifa"ya kavuşmanın evrenselliğidir.

Sağlıkla ilgili Kur'ân buyruklarının dışında Hz. Peygamber'in sözlü, fiilî ve takrîfî (izin, müsaade, onaylama) Sünnetleri, muhaddislerin ilgisini çekmiştir. Hadisçiler, bu itibarla daha ilk asırlardan itibaren yazılı Hadis Sayfaları'nda ve daha sonraki hacimli kitapların bir bölümünde, sağlıkla ilgili hadisleri insanların istifadesine ve dikkatine sunmuşlardır.

Hicrî V. Asırdan X. Asra kadarki devrede ise, önceleri ansiklopedik eserler içinde bir bölüm olarak yer alan sağlıkla ilgili Hadisler, müstakil kitaplar haline dönüştürülmüştür. Genel olarak bu "Tür Edebiyatı"na, bazı istisnalar dışında "et-Tıbbu'n- Nebevî" özel adı verilmiştir. Bunların sayısı her zaman merak konusu olmuş ancak yeterince sayımı bile yapılamamıştır.

Bize bu konuda çalışma yolu gösteren birkaç çalışmada verilen Tıbb-ı Nebevî sayısı ise bu muazzam sayıdaki literatürün sadece bir kısmını temsil etmektedir. Eksikliğini baştan kabul etmekle beraber bu makalemizde, öncekilerin listesinde yer almış ve almamış olan bütün Tıbb-ı Nebevî'leri derlemeye ve bazı özelliklerini tanıtmaya çalıştık.

Anahtar kelimeler: Tıbb-ı Nebevî, Şifâ, İbn Kayyım, Zehebî, Süyûtî, Ehlu'l-Beyt.

ABSTRACT

A Bibliography About The Tbb-I Nebevi And Its Source Traditionist Of Islam

The Quran and the sunnas of prophet Muhammed that are twomain sources of İslamic religion include lots of advice, prohibitions, commands to protect mental. Physical and psychological healthof thepeople.

For people commands,prohibitions andadvice are important in two perspectives. The first is to obey to the serfdom level and the second oneis to gain the

promised health if it is practised good enough. the first subject is realized as we are servant of the God and the second are is the universalitey of having mercy and recovery of health for all human being which does't have any concern with belief.

Prophet Muhammed's sayigs in the Quran out of the ones about health, his verbal and actional sunnas drew attention of the traditionists of Islam.

Because of this, the hadith philosophers drew the hadiths about health to the attention of the pople in some parts of the books they have written from the very early centuries.

From the 5 the centuri to the 10 the of All calendar the hadiths about health which took place as a chapter in encyclopedic worksturned into separate books. This has been called as Tibbu'n Nebevi in Turkish literature. The numeber of them has always been wondered but even an adequate counting hasn't realized. Accepting its insufficiency from the very bginning, we tried to introduce all the Tıbb-ı Nebevi and some of its features which took part and didn't take part in the priorities.

Key Words: the Prophet Medicine, Healing, Ibn Kayyim, Zahabi, Suyuti, Ahl al- Bayt.

Giriş

İslâm ilimleri içerisinde Hadis'i diğerlerinden ayıran bazı özellikler vardır. Kavramsal zenginliği ile diğer ilim dallarından farklı bir konumda bulunan Hadis'in kaynakları, mahiyet ve tasnif biçimi açısından da ayırıcı özelliğe sahiptir. Öncelikle hadis kaynakları "telif" özelliğinden ziyade "tasnif" niteliklidir. Bu yüzden müellifin fazlaca kendini hissettirmesi güçtür bu eserlerde. Ancak musannıfın mezhebi bakış açısıyla birlikte devrinin dini, coğrafi, kültürel, sosyal, mezhebi ve linguistik (dilsel) özelliklerini ve ihtiyaçlarını en çok yansıttığı yerler, eserlerinin isimleri, tasnif tarzı ve bu tasnif esnasında kullandıkları ana ve ara başlık diyebileceğimiz "Kitâb" ve "Bâb" başlıkları olarak görünmektedir.

Hadis İlmi'ni diğerlerinden ayıran bir başka ve belirgin özellik, genel konuları içeren mufassal (ansiklopedik) mahiyetinin yanısıra her bir alt başlık konuya dair "Tür Edebiyatı"na da sahip oluşudur. Bunlara örnek olarak "Salât ale'n-Nebî"ler, "Kitâbu'l-Kazâ ve'l-Kader"ler, Kitâbu'd-Du'â veya De'avât"lar, Kitâbu'z-Zühd"ler, "Kırk Hadis (Erbe'ûn)" gibi daha birçok detay konulara dair kaynakları sayabiliriz.

Bu çalışmamızın konusunu teşkil eden ve dilimizde genel olarak "Tıbb-ı Nebevî" adıyla bilinen literatür de önemle üzerinde durulacak mahiyet ve rakama sahip görünüyor.

Konuyla ilgili eserlerin sayımı ve bazılarının özellikleri hakkında yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Bunlar arasında, makale esnasında da istifade ettiğimiz ve araştırmalarının tam künyesini arzettiğimiz müellifler arasında yer alan Raşit Küçük¹ ve Asaf Ataseven'in² makaleleri, Mustafa Dönmez'in Doktora tezinin bir kısmı, İbrahim Cenan'ın telif kitabı olan Hz. Peygamber'in Sünnetinde Tıp, Ankara, 1995, Yusuf Özbek'in *er-Risâletü'l-Müstatraf*e tercümesi ve kendi notları, Mücteba Uğur'un *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ahmet Ağırakça'nın *İslâm Tıp Tarihi* ve Ekmeleddin İhsanoğlu editörlüğü'nde Ramazan Şeşen, Cemil Akpınar ve Cevad İzgi'nin hazırlayıp neşrettiği *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu*, öncelikle zikretmemiz gereken mesailerdir.

Yukarıda bazılarını zikrettiğimiz çalışmalar, ülkemizde konuyu hemen hemen ilk ele alan araştırmalar olması bakımından önemlidir. Ancak bazılarının "Tıbb-ı Nebevî" listesinin eksik kaldığı bazılarının ise musannıf ve eser adlarında hata yaptığı dikkatimizi çekmiştir. Bunun yanında eser ve yazar adlarını Türkçe'ye dönüştürme (transkrip) konusunda ya beceri eksikliğinden ya da doğuracağı sonuçları hesap etmeden; dikkatsizlik sebebiyle oluştuğunu zannettiğimiz yazım hataları görülmüştür. Farklı ifade ve yazım biçimlerinin yanı sıra eski eserlerin orijinal adıyla meşhur ismi arasındaki farklılı-

¹ Raşit, Küçük, "Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme", *İlim ve Sanat*, C.I/3, (6- 8), İstanbul 1985. Müellif burada toplam 23 adet Tıbb-ı Nebevî zikretmiştir. Tıbb-ı Nebevîlerin tesbiti konusunda kullanılan kaynaklardan Brockelmann'a ait ve GAL kısaltmasıyla meşhur *Geschihte der Arabischen Litteratur* adlı eseri elimizde olmadığı için şimdilik Raşit Küçük'ün bu eserden alıntılarını aynen muhafaza etmekle yetindik. Brockelmann'ın GAL'i ile Ekmeleddin İhsanoğlu editörlüğünde hazırlanmış olan *Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu*'nu diğerlerinden daha önemli kılan bir özelliği de ismini verdiği eserlerin yazma nüshalarının kayıtlı bulunduğu kütüphaneleri de zikrediyor olmalarıdır.

Mevcut çalışmamızda bütün eski eserlerin kütüphane kayıtlarını veremedik. Ancak gerekli olduğuna inandığımız bazı bilgileri naklettik. Bütün kayıtları vermeye kalksaydık, takdir edileceği gibi, makale hacmini zorlayabilirdi. Şimdilik bu bilgilerin bulunduğu çalışmaları ve kaynakları vermenin yeterli olacağına inandık.

² Asaf Ataseven, "Tıbb-ı Nebevî", *Diyanet Dergisi Hz. Peygamber Özel Sayısı*, (93-100), C. 25, Sayı 4, Ankara 1989. Bu çalışmada 31 Tıbb-ı Nebevî'den bahsedilmiştir. Ataseven'in bu makalesinde Tıbb-ı Nebevî listesine Hasan Özönder'in *Peygamberimizin Sağlık Öğütleri*, İstanbul, 1974 ve Mahmut Denizkuşları'nın *Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîslerde Tıp*, İstanbul 1982, adlı çalışmalarını dâhil etmesi, ilgili literatürün tarihsel oluşumu, tasnif dönemi ve şekli gibi ölçüler dikkate alındığında, bir kusur teşkil etmektedir. Bunlar daha ziyade "muasır çalışmalar" adı altında incelenmeye değer gayretlerdir. Ayrıca Ataseven'in bu makalesinde, hem Tıbb-ı Nebevî musannıfları (yazarları) hem de eser adlarında epeyce hatalar yapılmıştır. Bu hatalar, isimlerin ya okunuş veya yazılışında ya da Türkçe'ye dönüştürülmesinde (transkrip) cereyan etmektedir. Bu türlü kusurların daha fazla olduğunu gördüğümüz bir başka çalışma da Önder Çağırın'ın *Tıbb-ı Nebevî Türkiye Türkçesi İle Metin*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993 adlı eseridir. Bu kitapta mütercim ve sadeleştiren konumundaki Çağırın'ın hatalarının, düzeltmeyeceğimiz kadar çok olduğunu belirtmekle yetiniyoruz. Yeri geldikçe ve bilgimiz çerçevesinde bunlara itiraz kaydımızı koyduk ve düzeltmeye gayret ettik. Buna rağmen bizim de kusurlarımız olabilir. Dikkatli ve uzman kişilerin, hatalarımızı tasihini temenni ediyoruz.

ğı da buna eklediğimiz takdirde eski eserleri ve yazarları en doğru biçimde tesbit işi, hatırı sayılır bir külfet oluşturmaktadır. Araştırmacılardan veya gelenekten gelen bu ve benzeri farklılıklar, hata ve eksiklikler varsa, bunları bilgi ve imkânlarımız nisbetinde dipnot bilgileriyle gidermeye çalışacağız.

Tıbb-ı Nebevî konusunda yazılmış eserlerin sayısının, bu çalışmalarda verilen rakamlardan mı ibaret olduğu yoksa daha başkaları da var mıdır? Sorusuna da cevap verebilmek için bu çalışmayı yapmaya karar verdik.

Esasen bir bibliyografya çalışması olan araştırmamızdan elde etmeyi düşündüğümüz sonuçlar arasında araştırmanın varsayımlarını da oluşturan, İslâm Peygamberi (s.a.s.)'nin insanlara doğru inanç, ibadet, ahkâm ve güzel ahlâk esaslarını tebliğ ve irşad görevi yanında büyük ölçüde akla ve tecrübeye dayalı olan tıbbî konularda da hüküm koyup koymadığı; bu konudaki hadislerin miktarının ne kadar olduğu; bu hadislerden hukûkî veya fikhî (normatif) neticeler çıkarmamızın gerekip gerekmediği; bu hadisleri yaptırma esas metinler olarak algılayan ve algılamayan mezheplerin bulunup bulunmadığı; yani mezheplere göre, diğer dünyevi ve beşeri kabiliyetler alanına bırakılmış konularda olduğu gibi, tıbbî konularda da hadisleri değerlendirme farklılığının olup olmadığı gibi sıralayabileceğimiz daha birçok sorulara verilecek cevaplardır. Bu sorulara verilecek doğru cevaplara ve kanaatimizi destekleyecek ya da değiştirecek bilgilere ulaşabilmek için öncelikle alanın literatürünü taramak gerekmektedir.

Bilindiği gibi hadisler, Hz. Peygamber'in sağlığında ve İlk Dört Halife/Sahabîler zamanında büyük ölçüde yazı ile tesbit edilmiş, akabinde ortaya çıkan dağınık ve düzensiz birikimi "Tevdîn" devrinin bütünleştirici gayretleri izlemiştir. Bu iki dönemi, "Sayfalar" ve "Nüshalar" dönemi olarak özetleyebiliriz. Tedvîn devrinin birleştirici ve bütünleştirici gayretlerinin ürünü olan ve binlerce hadis ihtiva eden "Nüshalar"ı kullanma ve değerlendirme güçlüğü ortaya çıkınca mevcut bilgi harmanını düzenli ve ayırıştırıcı faaliyetlerle daha kullanılabilir; aranan hadise rahat ulaşılabilir imkânlar sunan "Tasnîf" devri, yazılı hadis dönemlerinin ve ürünlerinin zirvesini oluşturmuştur. Hicrî I. Asırdan V. Asra kadar devam eden, ana hatlarıyla zikrettiğimiz ve birbirinin hazırlayıcısı olan bu üç çile döneminin eserleri esas alınarak başlatılan anlama ve yorumlama sürecini de "Şerh ve Derleme" devri izlemiştir. Hadislerin kaybolmaması adına yazılması, yazılan dağınık malzemenin bir araya getirilmesi ve bir araya derlenmiş hadis malzemesine daha kolay ulaşılması mânâsına gelen önceki asırların titiz ve hummalı gayretlerinin, bu defa daha iyi anlaşılması ve doğru yorumlanması bakımından bir nevi masabaşı

(skolastik ve entelektüel) gayretlerle daha velûd ve zihinsel birikimin ortaya çıktığını görüyoruz. Bu anlama ve yorumlama devrinin de ortalama olarak H. V- X. Asırlara te kabul ettiğini söylemek mümkündür.

Hadisin, yazı ve literatür bakımından geçirdiği bu devirleri özet olarak verme sebebimiz ise şöyle temellendirilebilir. Öncelikle incelediğimiz konu, bibliyoğrafi (kaynakça) ve “Tür Edebiyatı”nın konusal gelişimidir. Aşağıda dökümünü vereceğimiz eserlerin hangi döneme ait olduğu bilinmelidir. Çünkü hangi devrin şartları içerisinde oluştursa eserler, o dönemin ilmi, dini, kültürel ve sosyal özelliklerini de bir şekilde yansıtır diye düşünüyoruz. Bunlardan “dini anlayış” özelliği diyebileceğimiz mezhebî yaklaşım biçiminin, “Tıbb-ı Nebevî”lerin oluşmasında, mahiyetlerinde ve tasnif tarzlarında kendini gösterdiğini varsayıyoruz.

Şahsi görüşümüze göre bazı mezhepler “Tıp” alanındaki hadislerin de diğer konularda olduğu gibi şer’î (normatif) değere sahip olduğunu; bunların da “Sünnet” hükmünde olduğunu iddia etmişlerdir. İleride klasik Tıbb-ı Nebevîleri verirken isim ve nisbelerini zikredeceğimiz müelliflerin özellikle Şâfi’î, Hanbelî ve Mâliki mezhebinden olduklarını düşünüyoruz. Bu mezheplere mensup âlimler, telifleriyle Müslümanları bir bakıma tıp ve tedavi hususunda da “Sünnet’e İttibâ”ya davet etmek istemiş olabilir. Diğer yandan ve buna bağlı olarak bazı mezhep ulemâsı da tıbbî konuların ve tedavi meselesinin, insan bilgi, beceri ve tecrübesine dâhil olduğuna inanıp hadislerle “Tıbb-ı Nebevî” hazırlama gereği duymamış olabilir. Bu düşünce farkının doğruluğunu uzun uzadıya tartışmadan, belli ipuçlarını takip etmeyi düşünüyoruz. Bunun için mezheplerin “Sünnet” anlayışını zihnimizde bulundurarak, “Tıbb-ı Nebevî” musannıflarının hangi mezhebe mensub olduklarına dikkat edeceğiz. Eğer tamamen veya çoğunlukla muayyen mezhep ulemâsıyla karşılaşırsak yukarıdaki ön fikrimiz, bir nebze de olsa pekişmiş olacaktır.

Esasen insan hayatını, geleneklerden, mahalli ve milli davranış ve inanış unsurlarından tamamen ayırmak ne kadar imkânsızsa aynı şekilde kişi ve toplumların dini ve dünyevi hayatını birbirinden ayırt etmek de zordur. Dini ve dünyevi veya İlâhî, Nebevî ve beşeri ayrımlarını mutlaka yapmak gerekir mi? diye bir soru akla gelebilir. İnancını yaşamak durumunda olan bir insanın, diğer insanlarla, ailesiyle, içinde bulunduğu toplumla ve yöneten yönetilen ilişkisi içerisindeki siyasi hayatıyla sergilediği davranışlarının ve düşüncelerinin hem beşeri hem de dini değeri olabilir.

İslâm gelmezden önce de insanlar bir şekilde yazılı veya yazısız kurallara göre davranıyorlardı. Bunlar içerisinde hastalık algılaması, sebepleri, tedavi yolları ve şekli gibi konular gelenek içerisinde güçlü bir şekilde devam ediyordu. Tedavi edenler hakkında belli tasavvurları vardı. Başta tedavi ediciler, bilgilerini hem özel kabiliyetlerinden hem de cin ve şeytan gibi mânevî varlıklardan alıyorlardı. Bunlar arasında, Câhiliyye’de hekimlik bilgisini öğrenmek için diğer bölgelere giden Hâris b. Kelede gibi meşhur hekimler yanında, rukyeciler, müneccimler, falcılar, sihir ve büyücüler de vardı. Hatta bu meslek mensupları verdikleri hizmet karşılığında belli bir ücret de alıyorlardı.³ Peygamberlerin bilgilendirme ve yönlendirme hizmetleri karşılığında ücret almadıklarının Kur’ân’da vurgulanmasını da bu açıdan tarihsel belirleme olarak görüyoruz.⁴

Bu konularda, diğer kadim medeniyet ve kültürlerde olduğu gibi, inançla karışık bir geleneğe sahip olan İslâm öncesi (Câhiliyye) Araplarda, tedavi işlerine bakanlar gerek verdikleri hizmetin ciddiyeti ve gerek sahip olduklarını iddia ettikleri bilgi ve kaynakları bakımından içinde yaşadıkları toplumun kutsal ve aşkın kişileri olarak üst düzey bir itibara sahiptiler. Bilgindiler ve sahip oldukları bilgilere herkes ulaşamazdı. Bu geleneğin de etkisiyle her hastalık karşısında Hz. Peygamber’e başvurmayı düşünmüşlerdi. Resûlullah da onlara bazı şeyler tavsiye etmiş ya da bir hekime başvurmalarını önermişti.⁵

Hz. Peygamber’in tıbbi tavsiyelerinin hepsini kendi beşeri bilgi ve tecrübesinden söylemiştir dersek bu genelleme bizi yanıltabilir. Resûlullâh’ın yerine göre tedavi amaçlı tavsiyelerinin, bizzat önerdiği maddi ilaç veya duanın tesiri olduğuna dair bu olayları bizzat yaşayan ve görenlerin naklettikleri hadisler mevcuttur. Henüz Tıbb-ı Nebevî konusuna girmemiş olmamıza rağmen Rukye Hadisleri’ni tedkikimizden edindiğimiz kanaate göre Resûlullâh’ın nübüvvet delâleti veyâ Hasâisi olarak değerlendirmekten başka tevîl yolunun olmadığına dair rivayetlere rastladığımızı söyleyebiliriz.

İslâm’ın iki temel bilgi kaynağı olan Kur’ân ve Sünnet’te ahkâmın, emir ve nehiylerin müttekâmil mânâda yerine getirilebilmesinin yani mükellefiyetin temel şartlarından

³ Konu hakkında geniş bilgi için bkz.: Veli Atmaca, **Kadim Medeniyetlerde Hastalık Algılaması ve Hastalar İçin Dua Meselesine Giriş**, Ankara 2009, s. 94- 132.; **Hadislerde Rukye**, Rağbet Yayınları 2010, s. ?

⁴ Yûnus, 10/ 72: “Eğer yüz çeviriyorsanız, zaten ben sizden bir ücret istemedim. Benim ecrim Allah’tan başkasına ait değildir ve bana müslümanlardan olmam emrolundu”, Hûd, 11/ 29: “Ey milletim! Buna karşılık ben sizden bir mal da istemiyorum. Benim ücretim Allah’a aittir; inananları da kovacak değilim; çünkü onlar Rableriyle karşılaşacaklar; fakat ben sizi cahil bir millet olarak görüyorum”. Bu konuda diğer âyetler için bkz.: Yûsuf, 12/ 104, Furkân, 25/ 57, Şu’arâ, 109, 127, 145, 164, 180.

⁵ Bazı örnekler için bkz.: Veli Atmaca, **Hadislerde Rukye**, Rağbet Yayınları 2010, s.?

birisinin de insanın bedenî, zihnî, aklî ve ruhî sağlığı olduğu inkâr edilemez. İşte bu maksatla Kur'ân ve Hz. Peygamber'in, insan sağlığını korumaya veya hastalıktan arınmasına yönelik emir, nehiy ve tavsiyede bulunması, dinin ibadetlerini, hükümlerini ve güzel ahlâk esaslarını ideal seviyede yaşaması amacıyla doğru orantılı ve tutarlı bir yaklaşım olarak görüyoruz. Bu durum "inananlar" yani Müslümanlar için söz konusudur. Meselenin diğer yönü, yani Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in sağlığı koruma veya hastalıktan kurtulma maksadına yönelik emirleri, nehiyleri ve tavsiyeleri, Müslümanları ilgilendiren mükellefiyet ve kulluk boyutuyla ilişkilendirilebilir. Bunun dışında müslim ve gayr-i müslim ayrımı yapmaksızın, bütün insanlara fayda sağlayacak şekilde sağlık öğütlerinin açıkça beyan edilmiş olması; gayr-i müslim de olsa bir insanın, bu tavsiyeleri tatbik ettiği ve bu doğrultuda davrandığı takdirde sağlığını koruyabilmesini de "rahmet ve lutûf" olarak görüyoruz. Bu durum, İslâm'ın Kitâbı Kur'ân'ın ve onun Peygamberi olan Hz. Muhammed'in "âlemlere rahmet" olma özelliği ile örtüşmekte ve onun "evrensel" olduğunu doğrulamaktadır diyebiliriz. Allah ve Resûlü, genel olarak bütün canlıların ve bilhassa insanların nimetlerden istifade etmesine müsaade etmesi gibi sağlıklı olmakla ilgili emir ve yasaklarının bütün insanlar tarafından tatbik edilmesi sonucunda aynı olumlu neticeyi alması, hem Allah'ın hem de Resûlullah'ın rahmetinin evrenselliğini göstermektedir düşüncesindeyiz. Kur'ân ve Sünnet'te zikredilen zararlı şeylerden kaçınılmasına dair emirleri ele alalım; alkollü içeceklerin, haram sayılan etlerin, lâşenin, kanın ve vahşi hayvanların insan bedenine zarar verdiği inkâr edilemez. Kumar, zina, rüşvet, karaborsacılık, tekellük gibi bilfiil yasak ilişkilerin yanı sıra bunları düşünmenin, ahlâksızlık olarak nitelendirilen daha birçok fiil, niyet ve düşüncenin insanları bedenen, zihnen ve ruhen hasta ettiği, modern ve pozitif bilimler tarafından da doğrulanmaktadır. O halde Kur'ân ve Sünnet'te insan sağlığına dair ifadelerin, sadece inananlara mükellefiyet yüklemekle kalmadığı; inananların dahi uyguladığı takdirde sağlığını koruduğu emir ve nehiyler bütünü olarak değer kazandığını söyleyebiliriz. Allah dilemeseydi, kâinatta yarattığı birçok nimetin, inanan ve inanan olmayan her insana ve bütün canlılara fayda sağlaması imkânsız olurdu. Yine Allah müsaade etmeseydi Resûlullah'ın birçok öneri ve tavsiyesi, gayr-i müslimlere faydalı veya şifalı olmazdı. Resûlullah da dua edip emir, nehiy ve tavsiyelerinden mümin olmayanların faydalanmamasını Allah'tan dileseydi Kitâb ve Sünnet'ten diğer insanların fayda görmesinin imkân ve özelliği kaldırılabilirdi diye inanıyoruz. Nitekim bizzat Kur'ân'ın "şifâ" ve "rahmet" olmaklı-

ğı müminlere tahsis edilmiş; inanmayanlardan kaldırılmıştır⁶. Ancak bu Kur'ân'a has bir durum olup diğer nimetleri kapsamamaktadır.

Meselenin "Sünnet" boyutunun, Müslümanlar açısından ahkâm ve ahlâk sınırları çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Şöyle ki, haram şeylerle tedavi olunmaması gerektiği ancak mecburiyet halinde ve kullanılacak unsurun miktarı, süresi ve lüzûmu konusunda gerekli uzman görüşünün alınması, tedâvide inanç ve ahlâk konusunda gerekli dini ve ahlâki (etik) kurallara riayet konuları itibariyle hadisleri değerlendirmek gerektiğine inanıyoruz. Buna karşılık hadislerde, o dönemin imkân ve sınırlı tecrübesine dayanan tavsiyeleri, inanç, ahkâm ve ahlâk konularında kural kabul ederek, İslâm'ın ne inanç ne ahkâm ve ahlâk kurallarına ters düşmeyen modern tıp imkânlarını reddetmenin, insan sağlığına ve hayatına son derece hassas olan Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in örneğine uymayacağı kanaatindeyiz.

Tıbb-ı Nebevî hadislerinin gerek hacimli eserlerin bir bölümünde gerek müstakil kitaplar halinde günümüze kadar gelmesinin, öncelikle Resûlullah'ın mirası olarak değer ifade etmesi, ikinci husus olarak da o devrin şifâ anlayışını veya inancını, tedavi şekil, imkân ve usûllerini bize bildirmesi bakımından tarihsel ve bilimsel kıymet taşıması bakımından önemli görüyoruz. Nihayet bu hadislerin, "Sünnet" olarak uymamız gereken kuralları içerdiğini kabul ediyoruz. Tıbbî konularda da Peygamberî tarz, lafızda değil mânâda aranmalı. Aksi takdirde rivâyetlerin zâhiren reddedilmesi, anlam bakımından bazı hususları kaybetmeye yol açabilir inancındayız.

Kur'ân ve Sünnet gibi iki bilgi, inanç, ahkâm ve ahlâk manzûmesinde yer alan insan hayatına ve sağlıklı yaşamaya dair emir ve tavsiyeler, bu dini diğerlerinden ayırıcı boyuttadır diyebiliriz.

Kur'an-ı Kerim, bedene ait hastalıklardan da bahseder ve bu durum pek çok fikhî ahkâma konu teşkil eder.⁷ Hasta bir insanın, hastalığın derecesine ve cinsine göre, nasıl

⁶ **İsrâ**, 17/ 82: "Biz, Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir; zalimlerin ise yalnızca ziyanını artırır".

⁷ **Bakara**, 2/ 184: "Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir.", 196: "Hacı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı traş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir..." ; **Nisâ**, 4/ 43: "...Eğer hasta olur, veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelince veya cinsî münasebette bulunup, su da bulamazsanız o zaman tertemiz bir toprak ile teyemmüm edin....; **Nur**, 24/ 61: "Âmâya güçlük yoktur;

abdest alacağı, namaz kılacağı, oruç tutacağı vb. konular fıkıh kitaplarımızda az sayılmayacak bir yer tutar.

Kıyamete kadar bütün beşeriyete hitap edecek olan bir dinin bu espriye sahip olması büyük önem taşır. İslâm tıbbının temelini oluşturan yapı, sıhhatli insan ve sıhhatli toplumdur. Ruh ve beden açısından sağlıklı insanlardan oluşan bir toplum, gözetilen hedeflerin başında gelir. İnsan sağlığını tehdit eden her tehlikenin bertaraf edilmesi esastır. Bunun içindir ki, tıp konusunu hareketlerimizdeki, yiyecek ve içeceklerimizdeki helaller ve haramlarla bağlantılı düşünmek zorundayız.

Bütün tedbirlere rağmen, hastalık kaçınılmaz bir vakıa olarak karşımıza çıkabilir. O zaman yapılacak iş, tedavi yollarına başvurmak, şifaya kavuşma çarelerini aramaktır. Kur'an-ı Kerim çeşitli âyetlerde şifâdan bahseder⁸.

Ashab-ı Kiram, her konuda olduğu gibi, tıbbî konularda da Peygamberimizin tavsiyelerine uymuşlardır. Hz.Ömer'in (r.a) Şam seferi esnasındaki tavrı, bunun önemli misallerinden sadece biri ve toplumu ilgilendirenidir⁹. Hz.Ömer,(r.a) ordu komutanı Ebû Ubeyde (r.a)'nin Şam'da veba olduğunu haber vermesi üzerine, ashabdan müteşekkil - bir nevi- sağlık şurasını toplamış, Hz. Peygamber (s.a.s)'in "*bulaşıcı hastalık olan yere girmeme ve oradan dışarı çıkmamayı*" emreden hadislerine istinaden Şam'a girmemeye karar vermiştir.¹⁰ Hz. Peygamber'e uyma yönündeki bu uygulama bütün ümmeti şâmildir.

Tıp konusundaki sahih rivayetler, her zaman araştırmaya konu teşkil edecek niteliktedir. Önceleri anlaşılması güç görünen bazı sahih hadisler, ilimlerin tekâmülü sayesinde çok sonraki asırlarda açıklanabilmiştir. Şu halde, mahiyetini kavrayamadığımız bir hadisi şüphe ile karşılamak veya reddetmek yerine, anlaşılmasını zamana bırakmak

topala güçlük yoktur; hastaya da güçlük yoktur. (Bunlara yapamayacakları görev yüklenmez; yapamadıklarından dolayı günahkâr olmazlar.."); Raşit, Küçük, "*Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme*", **İlim ve Sanat**, C.I/3, s. 6, (6- 8), İstanbul 1985.

⁸ **Tevebe**, 9/ 14: "Onlarla savaşın ki Allâh, sizin ellerinizle onlara azâbetsin, onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve inananlar toplumunun göğüslerine *şifa* versin."; **Yûnus**, 10/ 57: "Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüller derdine bir *şifa*, müminlere bir hidayet ve rahmet geldi."; **Nahl**, 16/ 69: "Sonra bütün meyvelerden ye ve Rabbinin kolay kıldığı yollara koy." İçlerinden çeşitli renklerde bir içecek çıkar ki, onda insanlar için *şifa* vardır. Şüphesiz ki, bunda düşünen bir topluluk için büyük bir ibret vardır."; **İsrâ**, 17/ 82: "Biz Kur'ân'dan, iman edenler için bir *şifa* ve rahmet kaynağı olan âyetler indiriyoruz. Zalimlerin de ancak zararını artırır."; **Şu'arâ**, 26/ 80: "Hastalandığım zaman O bana *şifa* verir."; **Fussilet**, 41/ 44: "Eğer biz onu yabancı dilden bir Kur'ân yapsaydık onlar mutlaka: "Bu kitabın âyetleri genişçe açıklanmalı değil miydi? Arap bir peygambere yabancı dil, öyle mi?" derlerdi. Sen de ki: "O, iman edenler için bir hidayet ve *şifadır*." İman etmeyenlerin kulaklarında ise bir ağırlık vardır..."s

⁹ Raşit Küçük, "*Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme*", **İlim ve Sanat**, C.I/3, s. 6, (6- 8) İstanbul 1985.

¹⁰ **Buhari**, Tıp, 30, nr. 5729- 5730; **Müslim**, Selam, V/ 70, nr. 98; **Raşit, Küçük**, a.g.m., s. 6.

en doğru yol olur. Bugün için anlama imkânımız olmayan bazı hadislerin daha sonraları anlaşılmayacağını nasıl bilebiliriz? Bütün bu düşünceler, belki çeşitli dallarda yetişmiş mesleğinin mütehasşısı kişilerin Tıbb-ı Nebevî'ye yeniden yönelmelerini gerektirmektedir.

Hadislerde, her hastalığın bir çaresinin olduğu hatırlatılarak, tıbbî araştırmalar teşvik edilmiş olmaktadır.¹¹ Ayrıca tedavi yollarını araştırmak da teşvik edilmiştir.¹² Tedavi yollarından bahseden pek çok hadis yanında¹³ haramla tedaviden sakındıran hadisler de vardır.¹⁴

Raşid Küçük'ün, çoğunlukla Tasnîf Dönemi (H. II- V) eserlerinden Bâb sayılarını vermesi gayet mühim olmakla beraber toplam hadis sayısının da önemine inanarak, biz de hadis toplamını ekleyeceğiz. Ayrıca araştırmacının listeye ekmediği bazı eserleri de bu açıdan tedkik etmeye çalışacağız. Ancak bir hususa dikkat çekmemiz gerekiyor. Buhârî'de olduğu gibi diğer musannaf eserlerin "Kitâbu't- Tıbb" bölümlerinin sonunda, "Hadislerde Rukye" çalışmamızda iddia edip yeterince izah etmeye çalıştığımız gibi cahiliyyede tabâbet veya tedâvî işlemlerinde de kullanıldığını ve bu yüzden musannıf muhaddislerin eserlerinin bu bölümünün sonlarına koydukları "Uğursuzluk (Tıyara)", "Fal", "Kehânet", "Nücûm", "Zecru't- Tayr", "Sihir ve Büyücülük" konularını da Raşid Küçük'ün Tıp Bâblarından sayması zihinleri karıştırabilir diye düşünüyoruz. Kanaatimize göre esasen bunların Kitâbu't- Tıbb sonlarında, aralarda veya bu bölüme yakın olarak müstakil "Kitâb" halinde verilmiş olması, Hz. Peygamber tarafından reddedilen Câhiliyye tedavi vasıtaları oluşudur.

Çalışmamızın giriş kısmında özet olarak belirttiğimiz gibi bu meslek erbabına göre câhiliyye geleneğindeki tabâbet (tedâvî edicilik ve şifâ verme) bilgisi, kişisel gayret ve kazanımın yanında mânevî (cin, şeytan ve rûh gibi) varlıklardan, yıldızların ve yer-yüzü varlıklarından kuş, böcek, baykuş v.s. hayvanların hareketlerinden elde edilen gizemli bir bilgidir. İşte bu gizemli kaynaklardan bilgi elde etme kabiliyetindeki kişilerin

¹¹ **Buhari**, Tıp, 1, nr. 5678; **Ebu Davud**, Tıb, 1, nr. 3855; **Tirmizî**, Tıb, 2, nr. 2038; **Raşit, Küçük**, a.g.m., s. 7.

¹² **Müslim**, Selâm, V/ 51, nr. 67; **İbn Mace**, Tıb, 1, nr. 3436- 3439; Heysemî, **Mecme'u'z- Zevâid**, Kitâbu't- Tıbb, V/ 84; İbn Hacer el- Askalânî, el- Metâlibu'l- Âliye, Kitâbu't- Tıbb, II/ 333; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 7.

¹³ **Buhari**, tıb, 3- 21, nr. 5680- 5713; **Tirmizî**, Tıb, 9- 15, nr. 2047- 2057; **Ebû Dâvud**, Tıb, 3- 20, nr. 3857- 3903; **Raşit, Küçük**, a.g.m., s. 7.

¹⁴ **Tirmizî**, Tıb, 7-8, nr. 2043- 2046, 10, nr. 2049; **Ebu Davud**, Tıb, 11, nr. 3870- 3874; **İbn Mace**, Tıb, 11, nr. 3459- 3460; Beyhakî, **Ma'rifetü's- Sünen ve'l- Âsâr**, Beyrut 1991, I- VII, Dahâyâ, VII, 294, nr. 5775'teki rivâyetin baş tarafı diğer kaynaklardakilerle aynı olmasına rağmen devamında "... haramla tedâvî olmayın" ilavesi vardır. **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 7.

görevleri arasında, insanların hukûkî ihtilafları karşısında bir nevi kadılık, sebebi ve sonucu belli olmayan önemli işlere girişmeden işin âkibeti hakkında bilgisine başvuru-
lan bilge, hastalıkların sebebine ve hastanın âkibetine dair bilgi veren hatta onun kur-
tulma imkânlarını, çarelerini ve tedâvî yollarını bilen veya tatbik eden hekimlik olduğu-
nu söyleyebiliriz.

Hekimlik görevi de icra ettiğine inandığımız bu mesleklerin ve erbabının, Hadis Kitaplarının genellikle “Kitâbu’t- Tıbb” kısmında verilmiş olması bunların tasvip edildiği değil bilakis reddedildiği anlamına gelmektedir. Bu yaklaşımdan dolayı biz “Kitâbu’t- Tıbb”ların bu kısmını “Merfû’ hadislerle önerilen, Hz. Peygamber’e ait tedâvî tavsiyelerinden ayrı tutmayı” düşünüyoruz. Ancak Kitâbu’t- Tıbb”ların hacmini, Bâb ve hadis miktarı olarak topluca görmek bakımından Râşid Küçük tarafından bu ayrımın yapılmadan bütün Bâbların sayısının ve bizim ekleyeceğimiz hadislerin miktarının topluca verilmesi kaçınılmazdır. Bu maksatla, Raşid Küçük tarafından tesbit edilmiş olan Bâb sayılarının yanına, tesbit edebildiğimiz hadis sayılarını da ekleyeceğiz. Araştırmacının bu listeye ekmediği Müslim’in Kitâbû’s- Selâm içinde verdiği Tıbb-ı Nebevî hadislerinin miktarını da ekleyeceğiz.

Tıbb-ı Nebevî hadislerinin kaynaklardaki dağılımı konusunda Raşid Küçük, ilgili makalesinde bazı kısa bilgiler vermektedir. Ancak konunun tarihi seyri içinde oluşan eserlerde nasıl ele alındığını; hadislerin sayısında ve tasnif biçiminde değişikliğin olup olmadığını takip edebilmek açısından bu tarzın genişletilerek incelenmesi gerektiğine inanarak sözü edilen çalışmadakinden daha fazla kaynağa ve bunların bab sayısı yanında bu bablarda verilen hadis miktarlarını da vermeyi faydalı gördük.

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sağlık politikası ve konuya gösterdiği ihtimam, İslâm toplumunda tıbbın gelişmesinin en önemli âmili olmuştur. Tabip olarak adlandırılan pek çok âlime rastlamaktayız. İslâm tıp tarihi en geniş araştırma alanlarından biri olabilir. Nebevî tıp ile ilgili hadisler, daha başlangıçtan itibaren bütün âlimlerin, özellikle muhaddislerin dikkatini çekmiştir. Onlar, bu konudaki rivâyetleri toplayıp tasnif etmeye özel bir gayret göstermişlerdir.

Kütüb-i Sitte olarak bilinen altı meşhur hadis kitabının müellifleri arasında Tıbb-ı Nebevî’ye müstakil kitap veya bablar ayıranlar vardır¹⁵.

Mâlik b. Enes, (179/ 795), Muvatta, 14 Bâb, 40 Hadis¹⁶.

¹⁵ Raşid Küçük, a.g.m., s. 7.

Ebu Dâvud Tayalisi (204/819), Müsned, K. Tıbb, I, 343- 349¹⁷.

Abdurrezzak b.Hemmam, (210/825), Musannaf¹⁸.

İbn Ebî Şeybe, (235/ 849), Musannaf, 164 Bâb, 324 Hadis¹⁹.

Buhârî (256/ 870), el- Câmi'ü's- Sahîh, K. Tıbb, 58 Bâb, 104 Hadis²⁰.

Buhârî (256/ 870), el- Câmi'ü's- Sahîh, K. Merdâ, 22 Bâb, 37 Hadis²¹.

Müslim (261/ 875), Sahîh, K. Selâm, 14 Bâb, 90 Hadis²².

Ebu Dâvud, (275/ 888), Sünen, K. Tıbb, 24 Bâb, 70 Hadis²³.

Tirmizî, (279/ 892), Câmi', K. Tıbb, 35 Bâb, 53 Hadis²⁴.

İbn Mâce, (273/ 886), Sünen, K. Tıbb, 46 Bâb, 113 Hadis²⁵.

İbn Hibbân (354/ 965), Sahîh, K. Tıbb, 44 Bâb, 51 Hadis²⁶.

Hâkim, (405/ 1014), Müstedrek, K. Tıbb, 66 Bâb, 221 Hadis²⁷.

¹⁶ İmam Mâlik, eserinde Tıbb, Tedâvî ve Hastalıklar konusundaki rivayetleri dağınık vaziyette ve çeşitli Bâb başlıklarıyla vermiştir. Bu yüzden konu ile ilgili Bâb ve Hadislerin sayısı hakkında kesin bir rakam veremiyoruz. Fakat ilgili Bâbların genellikle zikredildiği bölüm için bkz.: Mâlik b. Enes, **el- Muvatta**, Kitâbu'l- Câmi', 642- 708, Beyrut 1994. Buradaki bablar arasında Tıpla ilgili olan yaklaşık 14 bab yer almaktadır. Bunların çoğu Rukye ve Nazar (Ayn) hakkında (s. 670- 673, 11 hadis. Hasta ziyareti ve ilaçla tedavisine dair s. 673- 675 üç bâb ve 14 hadis yer almaktadır. Tâun ve Vebâ, s. 642, 645'te zikredilmekte olup sadece 2 bâb ve 7 hadis nakledilirken, s. 690'de bir bâbta Şu'm (Uğursuzluk) konusunda 5 hadis verilmiştir. Asıl konumuza dair bir bâb olarak da s. 691'de Hacâmat (s. 691)'tan bahsedilmekte ve bu konuda 3 hadis bulunmaktadır. Bütün bu bâblarda toplam hadis rakamı 40'tır.

¹⁷ Yine ilk dönem eserlerinden olan müsnedlerde tıp ile ilgili rivayetler -bu eserlerin tasnif karakteri icabı dağınık bir şekilde yer almaktadır. Tayâlisî'nin *Müsned*'inin müretteb şeklinde tıp kitabı müstakil bir bölüm halindedir. Bkz.: **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 7. Şimdilik bu eser elimizde olmadığı için hadis sayısını veremiyoruz.

¹⁸ **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 7. Şimdilik bu eser de elimizde olmadığı için hadis sayısını veremiyoruz.

¹⁹ İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed el- Kûfî, **Kitâbu'l- Musannaf fî'l- Ahâdîs ve'l- Âsâr**, VII, 359- 457, nr. 3465- 3789, Bombay, 1980, 1983, I- XV.

²⁰ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el- Câmi'ü's- Sahîh**, K. Tıbb, VII, 15- 42, nr. 5678- 5782, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1991, I- VIII. Bkz.: **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 7.

²¹ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, **el- Câmi'ü's- Sahîh**, VII, 3- 14, nr. 5640- 5677, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1991, I- VIII.

²² Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el- Kuşeyrî, **Sahîh**, K. Selâm, Bâbu't- Tıbb ve'l- Merdâ ve'r- Rukâ, V, 30- 87, nr. 37- 126, Târihu't- Tûrâsi'l- Arabî, Beyrut, trz., I- V.

²³ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es- Siciştânî, **Sünen**, IV, 3- 19, nr. 3855- 3925, Kahire, 1988, I- IV.

²⁴ Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ, **Sünen**, IV, 334- 359, nr. 2036- 2089, Dâru'l- Fikr, Beyrut, trz., I- V.

²⁵ İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, Sünen, II, 1137- 1175, nr. 3436- 3549, Beyrut, 1987, I- II.

²⁶ İbn Hibbân, Ebû Hâtim el- Büstî, **Sahîh**, Ali b. Belbân tertibi, VII, 621- 638, nr. 6029- 6080, Beyrut, 1996, I- IX. Diğer eserlerde "Tıbb" bölümünde verilen "*Rukye*" bölümü İbn Hibbân'ın Sünen'inde müstakil kitap halinde tasnif edilmiştir. Diğer Kitâbu'l- Advâ (bulaşıcılık), Nücûm, Fal v.d. konular, K. Tıbb'ı müteakiben ve ayrı ayrı "Kitâb"lar olarak sıralanmaktadır.

Bağavî, (516/1122), Şerhu's-Sünne, K. Tıbb, 18 Bâb, 46 Hadis²⁸.

İbnu'l-Esîr (606/1209), Câmî'u'l- Usûl, K. Tıbb, 4 Bâb, 115 Hadis²⁹.

Heysemî (807/1404), Mecme'u'z- Zevâid, K. Tıbb, 54 Bâb, 215 Hadis³⁰.

İbn Hacer Askalânî (852/1448), el- Metâlibu'l- Âliye, K. Tıbb, 29 Bâb, 76 Hadis³¹.

Müttakî el- Hindî, (975/1567), Kenzu'l- Ummâl, Tıbb Maddesi, 483 Hadis³².

Kitâbu't- Tıbb'a Yer Vermeyen Sünen Sahipleri:

Aşağıda isimlerini vereceğimiz musannıfların eserlerinde “Tıbb” adıyla ne bir Kitâb ne de bir Bâb bulunmaktadır. Fakat bu konudaki hadisleri eserlerine almadıkları söylenemez. Bazı musannıfların “Kitâbu't- Tıbb” konusuyla tek başlık altında inceledikleri bir çok hadisi, sözünü ettiğimiz Sünen sahipleri, Kitâbu'd- Dahâyâ veya Dahâ (boğazlanan hayvanlar), Kitâbu'l- Eşribe (içecekler), Kitâbu'l- Et'ime (yiyecekler) kısmen de “Kitâbu'l- Hudûd (cezalar)” kısmında nakletmektedirler. Hâkim Nîsâbü'rî'nin Müstedrek ale's- Sahîhayn'ında da müstakil Tıbb bölümü var ve buradaki hadisler yekün teşkil etmektedir.³³ Hâkim'in gözde talebesi ve Şâfi'î mezhebinin Hadis (Sünnet) kaynaklarının

²⁷ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en- Nîsâbü'rî (405), **Müstedrek ale's- Sahîhayn**, Beyrut, 1998, I- V, Kitâbu't- Tıbb, eserin iki ayrı yerinde geçmektedir. Muhtemelen tasnif hatasındandır. İlk verildiği yerde “Kitâbu't- Tıbb'ın sonu” kaydı düşülmüşken sonraki verildiği yerde tetimme kaydı yoktur. Ancak muhakkik başlıkta “Kitâbu't- Tıbb'ın devamı” açıklamasında bulunmuştur. Buna göre Müstedrek, Kitâbu't- Tıbb V, 276- 310'de 37 Bâb yer almakta ve 92 hadis zikredilmektedir. Diğer kısımda yine Kitâbu't- Tıbb, V, 569- 588 arasında 29 Bâb'ta 129 hadis yer almaktadır. Bu iki kısmın Bâb ve hadis sayıları arasındaki orantısızlığa bakarak tasnif meselesine dikkat çekmek istiyoruz.

²⁸ Beğavi, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, **Şerhu's-Sünne**, Kitâbu't- Tıbb ve'r- Rukâ, XII, 138- 201, nr. 3225- 3271, Beyrut 1983, I- XVI.

²⁹ İbn Esîr, Ebû's- Se'âdât Mübârek b. Muhammed, **el- Câmî'u'l- Usûl fi Ehâdisi'r- Resûl**, Mektebetü Hulvân, yrz., 1971, I- XII+ Tetimme, Kitâbu't- Tıbb, VII, 512- 586. Eserin tasnif şekli gereği Bâblar “Fasıl”lara ayrılmış haldedir. Birinci Bâb altı (6) fasıl, İkinci Bâb da üç fasıl olup diğer, Üçüncü ve Dördüncü Bâb'lar fasıllara ayrılmamıştır. Bunlardan İkinci Bâb “*Rukye*” konularına tahsis edilmiştir.

³⁰ Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, **Mecme'u'z- Zevâid ve Menbe'u'l- Fevâid**, Beyrut, 1987, I- X. Kitâbu't- Tıbb, V, 84- 118.

³¹ İbn Hacer, Ebû'l- Fazl Ahmed b. Ali, el- Metâlibu'l- Âliye bi Zevâidi Mesânîdi's- Semâniye, Beyrut 1993, I- IV+ Fihrist, Kitâbu't- Tıbb, II, 333- 360, nr. 2402- 2479.

³² Müttakî El- Hindî, Alauddin Ali b. Hüsamuddin, **Kenzu'l- Ummâl fi Suneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl**, Müessesetu'r- Risâle, Yrz., 1993, I- XVIII, X, “Tıbb” 28072- 28555. **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 7. Raşit Küçük'ün Kenzu'l- Ummâl'den verdiği hadis sayısı 508'dir.

³³ Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en- Nîsâbü'rî (405), **Müstedrek ale's- Sahîhayn**, Beyrut, 1998, I- V, Kitâbu't- Tıbb, eserin iki ayrı yerinde geçmektedir. Muhtemelen tasnif hatasındandır. İlk verildiği yerde “Kitâbu't- Tıbb'ın sonu” kaydı düşülmüşken sonraki verildiği yerde tetimme kaydı yoktur. Ancak muhakkik başlıkta “Kitâbu't- Tıbb'ın devamı” açıklamasında bulunmuştur. Buna göre Müstedrek, Kitâbu't- Tıbb V, 276- 310'de 37 Bâb yer almakta ve 92 hadis zikredilmektedir. Diğer kısımda yine Kitâbu't- Tıbb, V, 569- 588 arasında 29 Bâb'ta 129 hadis yer almaktadır. Bu eserde toplamda 66 Bâb'ta 221

tesbitine dair muazzam gayret ve eserlerin sahibi olan Beyhakî (458/ 1066) da es- Sünenü'l- Kebîr'inin Kitâbu'd- Dahâyâ bölümü altında "Câmi'u Ebvâbi Kesbi'l- Haccâm" alt başlığı ile tıbbî hadislerle yer vermiştir. Aynı yerde Rukye konuları ve devamında Temâim (muskalar), Nüşre, (bir tür muska) Ayn (nazar) gibi hususlar da işlenmektedir.

Sa'îd b. Mansûr b. Şu'be el- Horasânî el- Mervezî, (227/ 842)³⁴.

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman ed- Dârimî, (255/ 869).

Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en- Nesâî, (303/ 915)³⁵.

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es- Sülemî en- Nîsâbü'rî, (311/ 923)³⁶.

Ebû'l- Hasan Ali b. Ömer ed- Dârakutnî, (385/ 995).

Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin Beyhakî, (458/ 1066)³⁷.

hadis bulunmaktadır. Bu iki kısmın Bâb ve hadis sayıları arasındaki orantısızlığa bakarak tasnif meselesine dikkat çekmek istiyoruz.

³⁴ Bu musannıflar yani Sünen sahiplerinin Tıbbî konulara dair hadisleri bir şekilde başka konular içerisinde kullandıklarına dair bir örnek olarak bkz.: Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, **es- Sünenü'l- Kebîr**, (İbn Türkmânî'nin el- Cevheru'n- Nakî'siyle birlikte), I- X, Beyrut Trz., Kitâbu'd- Dahâyâ, IX, Hadis nr. 19287- 19401 arasında toplam 14 Bâb'ta 214 hadise yer vermektedir. Beyhakî, **Ma'rifetü's- Sünen ve'l- Âsâr**, Kitâbu'd- Dahâyâ, VII, 274- 282, "Bâbu Kesbi'l- Haccâm", nr. 5746- 5756'da toplam 11, devamındaki "Bâbu'l- İktivâ ve'l- İstirkâ" nr. 5757- 5759'da 3 rivâyet yer almaktadır.

³⁵ Bilindiği gibi Nesâî'nin iki Sünen'i vardır. Bunlardan birisi, günümüzde "Nesâî'nin Sünen'i denildiğinde ilk akla gelen ve "el- Müctebâ" adıyla bilinen "Kitâbu's- Süneni's- Sağîr"i diğeri de birincisine göre daha mufassal, âdetâ bir Câmi gibi daha fazla konu ve hadis ihtiva eden "Kitâbu's- Süneni'l- Kebîr"idir. Es- Sünenü's- Sağîr (el- Müctebâ), yukarıda bahsettiğimiz diğer Sünenler gibi "Tıp" konusunu ayrı bir başlık halinde ele almamaktadır. Gerçi incelememiz neticesinde "el- Kebîr"de de bu konuyu göremedik. Ancak "Rukye" adıyla bilinen hastalar veya hastalıklar için şifa maksadıyla ya da korunmak amacıyla okunan dualara yer verildiğini görmekteyiz. Bkz.: Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb en- Nesâî, **es- Sünenü'l- Kebîr**, Kitâbu Amelî'l- Yevm ve'l- Leyle, VI, nr. 10837- 10907. Eserin bilgisayar ortamındaki kaydını kullandığımız için baskı yeri ve tarihini veremiyoruz.

³⁶ Bu musannıfımız, bilindiği gibi, Ebû Bekr el- Beyhakî'nin hocalarındandır. Sahîh adıyla bilinen eseri de tertip bakımından Sünenlere benzediği için bu gruba dahil ettik.

³⁷ Hâkim'in gözde talebesi ve Şâfi'î mezhebinin Hadis (Sünnet) kaynaklarının tesbitine dair muazzam gayret ve eserlerin sahibi olan Beyhakî (458/ 1066) da es- Sünenü'l- Kebîr'inin Kitâbu'd- Dahâyâ bölümü altında "Câmi'u Ebvâbi Kesbi'l- Haccâm" alt başlığı ile tıbbî hadislerle yer vermiştir. Aynı yerde Rukye konuları ve devamında Temâim (muskalar), Nüşre, (bir tür muska) Ayn (nazar) gibi hususlar da işlenmektedir. Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, **es- Sünenü'l- Kebîr**, (İbn Türkmânî'nin el- Cevheru'n- Nakî'siyle birlikte), I- X, Beyrut Trz., Kitâbu'd- Dahâyâ, IX, Hadis nr. 19287- 19401 arasında toplam 14 Bâb'ta 214 hadise yer vermektedir. Beyhakî, **Ma'rifetü's- Sünen ve'l- Âsâr**, Kitâbu'd- Dahâyâ, VII, 274- 282, "Bâbu Kesbi'l- Haccâm", nr. 5746- 5756'da toplam 11, devamındaki "Bâbu'l- İktivâ ve'l- İstirkâ" nr. 5757- 5759'da 3 rivâyet yer almaktadır.

Hacimli hadis kitaplarında yer alan Tıbb-ı Nebevî ile ilgili bölümlerin dışında, müstakil olarak meydana getirilmiş eserler de vardır. Umumiyetle Tıbb-ı Nebevî adını taşıyan bu eserlerin meydana getirilmeye başlanıldığı dönem, erken bir devreye rastlamaktadır³⁸.

Hakkında müstakil eserleri tesbit ağırlıklı bu çalışmamızda Musannaf eserlerin bir bölümü olarak verilmiş olan ilgili bölümler (Kitâb veya Bâb) incelendiğinde hepsinin sadece “Tıbb” tabirini kullandığı, izâfet halinde “Tıbbu’n- Nebî” veya “et- Tıbbu’n- Nebevî” şeklinde bir başlık adı verildiğine şahid olmadık.

Genel olarak Tasnîf Dönemi ile bunları takip eden ve hicri V- X. Asırlar arasına tekabül eden Şerh ve Derleme Dönemi eserlerinde de Tıbb-ı Nebevî konusu, Tasnîf Dönemi eserlerindeki gibi ya genel başlık olarak “Kitâb” veya konuyla ilgisi kurulan başka bir genel başlık altında bir alt başlık “Bâb” olarak verilmiştir. Aynı şekilde konu başlığı yine sadece “Tıbb” adıyla ele alınmış olup “et- Tıbbu’n- Nebevî “ şeklinde “Nebî”ye izafe edilmeden isimlendirilmiştir. Birkaç istisna dışında Şerh ve Derleme Dönemi’nde ortaya çıkan müstakil eserlerin adları ise genel olarak “et- Tıbbu’n- Nebevî” şeklinde “Nebî”ye izafe edilerek verilmesi dikkat çekicidir.

Tesbit edilebilen müstakil Tıbbı Nebevî eserlerine, tavsiflerine girmeksizin kronolojik sıraya göre işaret etmek istiyoruz.

Tıbb-ı Nebevi literatürüne dair müstakil eserlerden bazıları:

1. Câbir b. Hayyân (v.148/755), et-Tıbbu’n-Nebevî alâ Re’yi Ehl-i Beyt.³⁹
2. İmam Ebî Hasan Ali Rıza b. Musa Kâzım b. Ca’fer es-Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Zeynelâbidîn b. Hüseyin (203/818), er- Risâletü’z- Zehebiyye.⁴⁰

³⁸ Raşit Küçük, “Tıbb-ı Nebevi Literatürü Üzerine Bir Deneme”, s. 7, **İlim ve Sanat**, C.I/3, (6-8), İstanbul 1985

³⁹ Mustafa Dönmez, **Ebû Nuaym El-İsfahânî’nin Et-Tıbbu’n-Nebevî İsimli Eserinin Tahkiki**, 80- 81, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005. Dönmez, “Hz. Peygamberin tıpla ilgili hadislerini bir risalede toplayan en eski çalışma olduğunu” belirttiği bu eser hakkında şu ifadelerde bulunmaktadır, “güvenilir kaynaklarda bu bilginin sıhhatini teyit edecek yeterli kanıtı rastlamadık.” Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), Hazırlayanlar: Şeşen Ramazan, Akpınar Cemil, İzgi Cevad, **Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 158, İstanbul 1984, Câbir’in bu eserinden bahsedilmemektedir. Müellifin vefat tarihi (200/ 815) olarak verilmektedir.

Uyarı ve özür: Ekmeleddin İhsanoğlu’nun editörlüğünde hazırlanan bu kataloğun, bundan sonraki kullanımlarında, dipnot kolaylığı olsun diye sadece “İhsanoğlu” olarak verilecektir. Bu yüzden eserde emeği geçenlere özrümüzü beyan ederiz.

3. Abdülmelik b. Habîb el-Endelûsi el-Mâliki el- Beğavi es-Sülemi (238/852), **et-Tıbbu'n-Nebevi**.⁴¹

⁴⁰ Kâtip çelebi, **Keşfu'z-Zünûn**, II, 1095; **M. Denizkuşları**, a.g.e., 146. Eser Halife Me'mûn'un talebi üzerine yazılmıştır. Muhammed Ali el- Bâr tarafından, İmam Ali er- Rıza, adıyla tahkik edilmiş olup, Dâru'l-Menâhil'de, Beyrut'ta 1992'de neşredilmiştir. Tıbb-ı Nebevi özelinde yazılmış ilk eser olarak kabul edilir. Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83; Mustafa Dönmez, **Ebû Nuaym El-İsfahânî'nin Et-Tıbbu'n-Nebevî İsimli Eserinin Tahkiki**, 80, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005; İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59, Ankara 1995, **Risale müştemile alâ't-Tıbbı'n-Nebevî: el-Me'mun el-İmam Ebu'l Hasen Ali İbnu Musa** için yazılmış, yazarı belli değil. Canan'ın bu ifadesinde hata olduğu görüşündeyiz. Çünkü diğer kaynaklar ve araştırmacılara göre eser Halife Me'mûn için *Ebu'l Hasen Ali b. Musa tarafından yazılmıştır. Ancak Risâle'nin adında farklılık görülmektedir. Muhtemelen aynı eserin farklı isimlerde biliniyor olmasının bir örneğidir.* Ayrıca Canan, bu Risâle'yi "Kayıp Olanlar" başlığı altında vermektedir. Zannımızca araştırmacı bu bilgiyi Risâle'nin neşrinden önce yazmıştır. **İhsanoğlu**, a.g.e., 304'de istinsahı ve kayıtları hakkında bilgi verilirken bu eserin, Ali Rızâ'nın eserinden seçmeler halinde Türkçe olduğu belirtilmektedir.

⁴¹ **Keşfu'z-Zünûn**, II, 1095; **Hediyetü'l-Ârifin**, I, 624. Bu eser de Muhammed Arabî el- Endelûsî'nin Kitâbu't-Tıbb ve'l-Etubbâ fi'l-Endelûsî'l-İslâmiyye adlı eserinin Birinci cild 85-110. Sayfaları arasında, Muhammed Ali el-Bâr'ın tahkik ve nefis haşiyesiyle, 1993'te Dâru'l-Çarbi'l-İslâmiyye tarafından neşredilmiştir. Yusuf Özbek, **Hadis Literatürü**, (Kettânî, er- Risâletü'l- Müstatrafe Tercümesi) 79; Raşit Küçük, *"Tıbb-ı Nebevi Literatürü Üzerine Bir Deneme"*, s. 8, **İlim ve Sanat**, C.I/3, (6-8), İstanbul 1985; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, II, 876, sayfada bu kişi hakkında, el-İsabe'de bunun hakkında bilgi mevcuttur deniliyorsa da Abdülmelik b. Habîb (H. 238 veya 239) hakkındaki bilgi İbn Hacer, **Tehzibu't-Tehzib**, VI, 390-391'te bulunmaktadır. Endülüslü Abdülmelik, Müsned sahibi önlü Bakıy b. Mahled (276/889)'in hadis hocasıdır. Hadis râvisi olarak çok ta sika görülmemekle birlikte Kizb'le itham edenler de vardır. Fıkıh, Tarih ve Dil üzerine eserlerinden bahsetmesine rağmen İbn Hacer, tıbbı daire telifinden söz etmemektedir. Ayrıca Hamidullah'ın, verdiği vefat tarihi H. 120 şeklinde olduğu, buna istinaden ona ait eseri, Tıbb-ı Nebevi türünün ilk örneği olarak tanıtmaları hatalıdır. Aynı bilginin Raşit Küçük'e aid yukarıda sözü geçen makalesinde de yer almaktadır. Asaf Ataseven, *"Tıbb-ı Nebevî"*, **Diyanet Dergisi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 98, (93-100), C. 25, Sayı 4, Ankara 1989'de bu müellifin adını ve vefat tarihini şöyle vermektedir: Abdülmelik İbn Habib, Abdü'l-Vezir el-ahbarî (V. 120/752) Tıbb'un-Nebevî. Ataseven, aynı müellifin "el- Ahberî" nisbesini ilave etmesi yanında vefat tarihini de bir asırdan daha öncesine ait göstermektedir. Müellifin hayatını tanıtan kaynaklarda ne bu nisbeye rastladık ne de vefat tarihi olarak (238) dışında bir rakamla karşılaştık.

Esasen müellifin nisbesinin (**Abdülvezîr el- Ahbarî**) şeklinde yanlış okunduğu; doğrusunun Raşit Küçük'ün belirttiği gibi *"el- Ebhari"* olduğu kanaatindeyiz. Hatta yazılış biçiminin ince "hê" ile *"Ebherî"* olması daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Çünkü müellifimizin beldeye nisbeti halinde *"Ebher"* adında iki şehir olduğu ve bunlardan birisi, Kazvin, Zencân ve Hemedân arasında dağlık bir belde veya İsfahân'da bir nâhiye olan ikinci *"Ebher"*e nisbetinin daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Bkz.: Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemu'l- Buldân**, I, 105- 106, I- V, Beyrût Trz. *"Ahbar"* adıyla bir belde olduğuna rastlamadığımız için başka bir ihtimal olarak *"Hibr"* den dolayı "bilgi küpü" mânâsında bir sifata nisbet edilse *"el-Ahbârî"* olması gerekirdi. İlginç bir yanılğı da Ataseven'de görülmektedir. Zira Ataseven "Abdü'l-Vezir el-ahbarî (V. 120/752)" diye yukarıda bahsettiği şahsı başka birisinden bahsediyor intibai vermektedir. Bkz.: **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 98, 99. İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59'da sözü edilen eseri "Kayıp Olanlar" başlığı altında vermektedir. Canan'ın bu eserin bulunup neşredildiğinden haberdar olmadığı anlaşılıyor. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 81. Dönmez, eserin kayıtlı nüshası ve neşri hakkında, "Bu eserin yazma nüshası için bkz. Hazânetu'r-Ribât Kütüphanesi, no: 2640, Fas. Ayrıca eserin tenkitli ve şerhli neşri için bkz, Dâru's-Şâmiye yay., 1413/1993", bilgisini vermektedir. **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8'de yukarıda belirtildiği gibi *"el- Beğavi es-Sülemi (238/852)"* nisbeli müellifimiz hakkında bilgi verdikten sonra burada vefat tarihini vermemesi, onun başka birisi olduğu zehabına

Eserin hacmi küçük olmasına rağmen, fıkhi hükümler, şer'î kaideler bakımından fukahanın, en erken vakitten beri tıp ilimleri hakkındaki bakışaçılarını ihtiva etmesi itibariyle önemli bir vesikadır.

4. Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Habîb en-Nisâbûrî, (245/860), **et-Tıbbu'n-Nebevi**.⁴²
5. Ebû Bekr Muhammed b. Âsım ed-Dahhâk eş-Şeybânî (287/900), **et-Tıbbu'n-Nebevi**.⁴³
6. İbn Ebî 'Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. Nebîl (287/ 900), **Kitabu't-Tıbb ve'l-Emrâz**.⁴⁴
7. İbnu's-Sünnî Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş- Şâfi'î ed-Dineverî (364/975), **et-Tıbbu'n-Nebevi**.⁴⁵

kapıldığını göstermektedir. Râşid Küçük'ün vefat tarihi belirtmemiş olmasının bir sebebi de **Keşfu'z-Zunûn** II, 1095'teki bilgi olmalıdır. Aynı yerde Kâtip Çelebi Abdülmelik b. Habîb'ten söz edip de ayrıca Abdülvezîr'i zikretmemiş olması, diğer taraftan Ataseven'in, yukarıda zikredilen bilgilerinden hareketle, aynı şahıs olarak vermesi, Raşit Küçük'ün zuhûlünü aklımıza getirmektedir. Zira Ataseven şu bilgiyi vermekteydi: "Abdülmelik İbn Habib, Abdü'l-Vezir el-ahbarî (V. 120/752).

⁴² Mahmut Denizkuşları, **Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerde Tıp**, 147; Asaf Ataseven, "*Tıbb-ı Nebevî*", **Diyanet Dergisi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 98; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: **Hediyyetü'l-Ârifin**, II,113; Kehhale, IX,175; Brockelmann,Supp. II, 937. Ataseven'in tedkikine göre eserin birkaç yazma nüshası, Bursa eski eserler ktp. Camii kebir böl. No: 3505; Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Mehmed ef. Böl. No: 2173/ 31; Çelebi Ahmet ef. Böl. No: 126/ 2; Selim Ağa Ktp. Hüdayi ef. Böl. No: 1732; Ali Emiri Arabî no: 1861/ 7'de bulunmaktadır. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 81. Dönmez, Hâkim el- Ataf'a atfen eserin bir yazmasının da Haydarabâd'da devlet merkez kütüphanesinde 826 numarada kayıtlı olduğunu haber vermektedir.

⁴³ Eserin nüshaları hakkında bilgi yoktur.

⁴⁴ Muhammed el- Muntasır b. Muhammed el- Kettânî, **er- Risâletü'l- Müstatrafe** (Trc. Yusuf Özbek) 79, İstanbul 1994; Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318, Ankara 1996; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 81.

⁴⁵ Kâtip çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, II, 1095; Muhammed el- Muntasır b. Muhammed el- Kettânî, **er- Risâletü'l- Müstatrafe** (Trc. Yusuf Özbek) 79, İstanbul 1994, nüshanın râvîsi Ebû'l- Kâsım Ali b. Ömer el- Esterâbâzî olup yazması, isnadları hafzedilmiş olarak Fâtih 3585'te 72 yk. 775 H'de kayıtlıdır. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 53; **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 148; Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.; Kettânî, er-Risâletü'l-Müstatrafe, 55 56; Kehhale, II. 80; Brock., GAL., I, 165; Supp, I, 274. Asaf Ataseven, "*Tıbb-ı Nebevî*", **Diyanet Dergisi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 98, Süleymaniye Ktp. Fatih Böl. No: 358. İbrahim Canan, **H. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59'da sözü edilen eseri "Kayıp Olanlar" başlığı altında vermektedir. Eserin kütüphane kayıtlarından iyi aranmadığı görülmektedir. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 81; Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83, İstanbul 2004. M. Dönmez, İbn Sünnî'nin bu eseri, öğrencilerinin talebi üzerine ihtisar ettiği beyanında bulunarak şu açıklamayı yapmaktadır: "Bu ihtisarin bir yazması için bkz. Fatih Kütüphanesi, 72 varak, no: 3585, istinsah tarihi: h. 775, va. 3b. Ebû Nuaym, *et-Tıbbu'n-Nebevî* adlı kitabında bu eseri esas olarak bir müstahreç çalışması yaptığundan, biz de eserin adı geçen kütüphanede bulunan nüshasını tahkik çalışmamızda yardımcı nüsha olarak kullandık".

Müellif bu eserini tıbbi açıklamalara yer vermeksizin konu ile ilgili hadisleri derlemek suretiyle ihtisar etmiştir.

8. Muhammed b. Hassan el-Harrânî (369/975), **Kitâbu't-Tabîb fi'l-Hâdis**.⁴⁶
9. Ebû'l-Kâsım Hasan b. Muhammed en-Nîsâbûrî (406/1015), **Tıbbu'n-Nebi s.a.s.**⁴⁷
10. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah eş- Şâfi'î el-İsfehânî (430/1038), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁴⁸

Eser, isnadı Peygamberimiz'e dayanan pek çok hadisi ihtiva eden ilk kaynak olarak değerlendirilir.

11. Ebû'l-Abbâs Ca'fer b.Muhammed el-Müstağfirî (432/1040), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁴⁹Eser, Tahran, 1293'te neşredilmiştir.

⁴⁶ Bağdadlı İsmail Paşa, **İzâhu'l- Meknûn Zeylu Keşfu'z- Zunûn**, II.311-312; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 81; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8; Asaf Ataseven, "*Tıbb-ı Nebevî*", **Diyanet Dergisi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 98.

⁴⁷ Eser Bağdad Evkâf kısmı Siret bölümünde 10/3799 nr. da kayıtlıdır. Kâtip Çelebi'nin "Habib en-Nisaburi" dediği kişi aynı şahıs olmalıdır: Kâtip çelebi, Keşfu'z-Zünûn, II, 1095; İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 124, müellifin adı "Hüseyn b. Muhammed..." olarak zikredilmektedir. İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59'da sözü edilen eseri "Kayıp Olanlar" başlığı altında vermektedir. Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83.

⁴⁸ Kâtip çelebi, **Keşfu'z-Zünûn**, II, 1095. Burada müellifin vefat tarihi meşhur olanın aksine H. 432 olarak verilmiştir. Muhammed el- Muntasır b. Muhammed el- Kettânî, **er- Risâletü'l- Müstatrafe** (Trc. Yusuf Özbek) 78, İstanbul 1994. Yusuf Özbek tarafında eserin yazmaları ve nüshaları hakkında bilgi verildikten sonra Muhtasar'ının Kahire 1344'te basıldığı belirtilmektedir. Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318; Ataseven, "*Tıbb-ı Nebevî*", **Diyanet Dergisi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 98; İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 58, Ankara 1995; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 82. Dönmez'in tahkikini yaptığı bu eser hakkında "bu kitap, İbnu's-Sünnî'nin eserine bir müstahreç niteliğindedir", tesbitinde bulunmaktadır. Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83; **Raşit, Küçük**, a.g.m., s. 8.: er-Risâletü'l-mustatrafe, 55; Brock.. GAL. I. 362; Supp. 1. 616. Ebu Nu'aym'ın bu eseri, İbn Sünnî'nin kitabını ihtiva etmenin yanında ilaveler de içermektedir. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 126'da eserin, Ahmed b. Yusuf et- Tîfâşî (651/ 1253) tarafından, "*el- Vâfi fi't- Tibbi's- Şâfi*" adıyla tecrid ve tehzib edildiği belirtilmektedir. Sözü edilen el- Vâfi'nin, ed- Dâ'î olarak bilinen Ahmed b. İbrahim b. Muhammed (831/ 1427) tarafından "*eş- Şifâ fi Ehâdisi'l- Mustafâ*" adıyla Türkçe'ye tercüme edildiği bilgisi yer almaktadır. Esasen bu konuda çalışanlardan bazılarının, eser ve müellifler hakkında tam veya doğru bilgi vermediklerini; ya eser adlarını karıştırdıklarını ya da müellif, mütercim veya ihtisar... edenlerin adlarının ve vefat tarihlerinin tam verilmediğini görmekteyiz. Bu ihmâl, hata veya gerekli titizliğin gösterilmemesi, okuyucuları veya sonradan araştırma yapanları bir hayli yormaktadır. Bu konudaki hataları veya ihmalleri, bilgi ve imkânlarımız çerçevesinde, çalışmamız esnasında yeri geldikçe dipnot bilgileriyle açıkladık.

⁴⁹ Kâtip çelebi, **Keşfu'z-Zünûn**, II, 1095; Yusuf Özbek, **Hadis Literatürü**, (Kettânî, er- Risâletü'l- Müstatrafe Tercümesi) 79, yazmaları hakkındaki bilgiye ilaveten eserin Tahran 1293'te basıldığı söylenmektedir. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 356; Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318; Ataseven, "*Tıbb-ı Nebevî*", **Diyanet Dergisi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 98; İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 58, Ankara 1995; Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83; **Mustafa Dön-**

12. İbn Hazm Ali b. Ahmed ez-Zâhiri el-Endelûsî (456/1064), **Risâle fi't-Tıbbı'n-Nebevi**.⁵⁰
13. Ebû Nu'aym'ın öğrencisi, hafız Ebû Bekr el-Hatîb el-Bağdâdî (v.463/1072), **Kitâbun fi't-Tıbb**.⁵¹
14. Ebû 'Abdillah Muhammed b. Abdillah el-Humeydî (v. 488/1090), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁵²
15. Sa'id b. Hibetullah (495/1101), **Kitâbu'l-Muğni fi't-Tıbb**.⁵³
16. Abdülhak b. Abdurrahman b. Abdullâh el-İşbîlî (581), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁵⁴
17. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597/1201), **et-Tıbbu'r-Rûhâni**.

Eser, keder, hüzn ve gam... Gibi ruhsal hastalıkların tedavisine dair Kur'an ve Sünnet'ten tavsiyeler içerir. Tıbbî hadisleri en çok ihtiva eden eserlerden biridir. Türkiye ve San'a kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshaları vardır.

18. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597/1201), **Laktu'l-Menâfi**.⁵⁵

mez, a.g.t, 82. Dönmez'in ikinci kaynak olarak verdiği Bağdadlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, I/253' de müellifin et-Tıbbu'n-Nebevî'sinden bahsedilmemektedir. Ayrıca araştırmacı eserin nüshası hakkında şu bilgiyi vermektedir, "Eserin yazma nüshası, İstanbul Merkez ktp., no: 2813 de kayıtlı olup, istinsâh tarihi, h. 1290'dır". **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: er-Risaletü'l-müstatrafe, 51; Brock., Supp., 1, 617. Ataseven, eserin Tahran neşrinin tarihini 1203 olarak vermektedir.

⁵⁰ Zehebi, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'sında sözkonusu kitaptan bazı kısımları nakletmek suretiyle adından bahsetmektedir. Ancak nüshası ve neşri hakkında bilgi bulunmamaktadır.

⁵¹ **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 82. Dönmez, eserin bir yazmasının da "Medine İslam Üniversitesi ktp. el-yazmalar bölümü, kyt. no: 4759. Eser 11 varak halinde" olduğunu belirtmektedir.

⁵² İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59'da sözü edilen eseri "Kayıp Olanlar" başlığı altında vermektedir. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 82- 83.

⁵³ Tahkik, Abdurrahman ed-Dekkâk), Beyrut 1999.

⁵⁴ İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59'da sözü edilen eseri "Kayıp Olanlar" başlığı altında vermektedir. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 398'de, Mevlânâ Abdülhak'ın adının zikredildiği "Erbe'üne Hadîsen Fi't- Tıbb" adlı eserden söz etmektedir. Ancak aynı kişi olduğuna dair kesin bir bilgiye ulaşamadık. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83. Dönmez'in müellifin vefat tarihlerinden (v.518/1188) hicri olanının hatalı olduğunu belirtmeliyiz. Nitekim verilen miladi tarih de bunun hata olduğunu göstermektedir. Ayrıca bkz.: Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Abdülhâdî (744/1343), **Tabakâtu Ulemâi'l- Hadîs**, IV, 127, Beyrut 1989, I- IV.

⁵⁵ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 37- 38, "**Kitâbu Lukati'l- Menâfi' fi't- Tıbb**". İhsanoğlu, müellife nisbet ettiği "**Muhtârü'l- Lukat fi't- Tıbb**" adlı eseri de vermektedir. İnceleme imkânımızın olmadığı bu eser, adından anlaşıldığı kadarıyla Kitâbu'l- Lukat'tan seçme bilgiler içermektedir. Bundan dolayı eserin "**Muhtâr...**" adıyla bir başkasına ait olduğunu düşünüyoruz. Bu kanaatimizi destekleyen bir bilginin de İbn Abdülhâdî'nin kaydıdır. Burada eserin orijinal adının "Lukat..." olduğu belirtilmektedir. Bkz.: İbn

19. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597/1201), **Kitâbu Saydî'l- Hâtır min Sunhati'l- Fâtır**.⁵⁶
20. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597/1201), **Kitâbu Tıbbî'l- Eşyâh**.⁵⁷
21. Muvaffakuddîn Abdullatîf b. Yûsuf el-Bağdâdî (v. 629/1231), **et-Tıbb mine'l- Kitâb ve's-Sünne**.⁵⁸
22. Hakîm Filozof Muvaffakuddîn Abdullatîf b. Yûsuf el-Bağdâdî (v. 629/1231), **el-Erba'ûn fi't-Tıbbî'n-Nebevî**.⁵⁹
23. Ebû Abdillâh Ziyâuddin Muhammed b. Abdulvâhid el- Hanbelî ed- Dimaşkî el-Makdîsi (643/1245), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁶⁰
24. Şemseddin Bâ'lî (645-709), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁶¹

Abdülhâdî (744/ 1343), **Tabakâtu Ulemâi'l- Hadîs**, IV, 121. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83. Dönmez'in açıklamasına göre hem İbn Cevzî'nin hem de Abdülhak el- İsbîlî'nin eserleri, yazarlarının bir hadis tenkitçisi olması ve tıbbî hadislerin değerlendirmesine de yer vermesi açısından önemi büyüktür.

⁵⁶ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 37.

⁵⁷ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 37.

⁵⁸ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 287- 288'de müellif ve eserlerinden bahsederken bu kitaptan bahsetmemektedir. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83; Dönmez'in verdiği bilgiye göre bu eserin tenkitli neşri için bkz. Muvaffakuddîn Abdullatîf b. Yûsuf el-Bağdâdî, *et-Tıbbu mine'l-Kitâbi ve's-Sünne*, thk. Abdulmutî Emîn el-Kal'acî, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1414/1994. Asaf Ataseven, "Tıbb-ı Nebevî", **Diyanet Dergisi**, Hz. Peygamber Özel Sayısı, s. 98.

⁵⁹ Katip Çelebi, **Keşfu'z- Zunûn**, II/1038; İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 287- 288'de müellif ve eserlerinden bahsederken bu kitaptan bahsetmemektedir. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83. Dönmez'in bu risaleye dair beyanı, müellifin ikinci bir eseri olduğu yolundadır. Eser hakkında araştırmacı şu bilgileri vermektedir: "Sünen-i İbn Mâce'den iktibas ettiği tıpla ilgili kırk hadisi bu risalede toplayarak bunları şerh etmiştir. Öğrencisi Muhammed el-Berzâlî (v.636/1238) de onun bu çalışmasını İbn Mâce'ye yaptığı şerh'ten tecrit ederek bir kitap haline getirmiştir. Ayrıca İbn Alîme adıyla meşhur Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Es'ad ed-Dimaşkî (v. 652/1254) de bu risaleyi şerh etmiştir. Muhammed el-Berzâlî'nin eseri de "Kitabu'l- Erba'ûn et-Tıbbiyye el-Müstahraca min Süneni İbn Mâce ve Şerhihâ" adıyla, Abdullah Kenûn tarafından Matbaatu'l-Fedâle, Fas, 1979'de neşredilmiştir. Mustafa Dönmez'in bu eseri ayrıca listede vermesi gerekirdi ve eserin adını sadece "Erbe'ûn..." diye vermesi de bir eksiklik gibi görünmektedir. Çünkü Keşfu'z-Zunûn sahibi eserin adını "Şerhu'l- Hadîsi'l- Erbe'in" şeklinde bildirmektedir.

⁶⁰ Yusuf Özbek, **Hadis Literatürü**, (Kettânî, er- Risâletü'l- Müstatrafe Tercümesi) 79; **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 152; **İbrahim Canan**, a.g.e., 58; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Kehhale, X. 263; Brock.,GAL , I,398. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 364, "**Ziyâuddin Muhammed b. Abdulvâhid b. Ahmed es- Sa'dî el-Makdîsi el- Hanbelî**". **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83. Dönmez'in verdiği bilgiye göre eserin tenkitli neşri, Muhammed b. Abdulvâhid Ziyâ'u'd-Dîn el-Makdisî, *et-Tıbbu'n-Nebevî*, thk. Mecdî Fethî es-Seyyid, Dâru's-Sahabe, Beyrut, 1409-1989 ve "Kitabu'l-Emrâz ve'l-Keffârat ve't-tıb ve'r-Rukiyyât", thk. Ebû İshâk el-Huveynî, Dâru İbni Affân, Beyrut, 1410/1990 olmak üzere iki defa yapılmıştır. Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83; **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 98, Süleymaniye Ktp. Çorlulu Ali Paşa Böl. No: 443/6.

⁶¹ **İbrahim Canan**, a.g.e., 58.

25. Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Yusuf et-Tifâşî (651/1253), **Eş-Şifâ fi't-Tıbbi'l-Müsned ani's-Seyyidi'l-Mustafa**.⁶²
26. Ibnu'l-Âlime Ahmed b. Ebî'l-Fadl Es'ad ed-Dimaşkî (653/1255), **Serhu'l-Hadîsi'l-Erba'in fi't-Tibbi'n-Nebevî**.⁶³
27. Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şerefuddin en- Nevevî **eş- Şâfi'î**, (ö.676/1277).⁶⁴
28. Ebû'l-Hasan Alâeddin Ali b. Ebi'l-Hazm el- Kuraşî el- Mısrî, İbnü'n-Nefis (687/ 1288), **eş-Şâmil fî's-Sınâ'ati't-Tibbiyye**.⁶⁵
29. Şemsuddin Ebu Abdullah Muhammed el-Ba'li ed-Dimaşkî el-Hanbelî (ö.709/1309).⁶⁶

⁶² İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 126, Ebû Nu'aym'ın eserinin Ahmed b. Yusuf et- Tifâşî (651/ 1253) tarafından el- Vâfi fi't- Tibbi's- Şâfi adıyla tecrid ve tehzib edildiği belirtilmektedir. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 154- 156'da müellif Tifâşî'nin eserleri hakkında bilgi verirken, Tıbb-ı Nebevî'ye dair bu eserden bahsetmemektedir. Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83. Bu eser de Abdulmuti Kal'aci'nin tahkikiyle Daru'l-Ma'rife tarafından Beyrut'ta 1988 senesinde, aynı adla 1 cilt olarak neşredilmiştir. Mücteba Uğur, eserin ismini "*eş-Şifâ fi Tibbi'l-Müsned ani'l-Mustafâ*" şeklinde vermektedir. Görüldüğü gibi "*et-Tıbbu'l-Müsned*" tamlamasını hataen izafet şeklinde vermiştir. Aksi takdirde eserin muhtevası, Müsned adlı bir eserden seçme rivayetler şeklinde anlaşılabilir. Oysa bilindiği üzere buradaki "Müsned", "isnadlı Merfû' hadisler" anlamındadır. Ataseven eserin adını vermeksizin müellifin adıyla yetinmiştir. Bkz.: **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 98. İbrahim Canan, **Hız Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59'da söz edilen eseri "Kayıp Olanlar" başlığı altında vermektedir. Canan'ın bu eserin bulunup neşredildiğinden haberdar olmadığı anlaşılıyor.

⁶³ Kâtip Çelebi, **Keşfu'z- Zunûn**, II/1038; Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 81. Dönmez'in tanımına göre bu eser Muvaffakuddîn Abdullatîf b. Yûsuf el-Bağdadî (v. 629/1231)'nin Sünen-i İbn Mâce'den iktibas ettiği (tıpla ilgili kırk hadisi) "*el-Erba'ün fi't-Tibbi'n-Nebevî*" adlı bir risalesini derleyen öğrencisi Muhammed el-Berzâlî (v.636/1238)'nin çalışmasının şerhidir.

⁶⁴ Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83.

⁶⁵ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 95- 106'da İbnu'n- Nefis'in vefat tarihi (687/ 1288) olarak verilmektedir. Diğer araştırmacıların adından bahsettikleri müellifin "*eş- Şâmil*" adlı eserinden Katalog'ta bahsedilmemektedir. Muhtemelen bu eserin kaydına rastlanmamış veya üzerinde çokça şerh ve ihtisar çalışmaları yapıp Türkçe'ye tercüme edilmiş olan meşhur "*Mu'cezu'l- Kânûn fi't- Tıbb*" adlı eserinin bir bölümü kastedilmiş olabilir. Nitekim "*eş- Şâmil*" kısa adıyla Kâtip Çelebi bu eserden bahsetmekte ve bu esnada "eğer eser tamamlansaydı üçyüz (300) cild olurdu. Tamamı seksen (80) cildir" dediği muhtemelen "el- Mu'cez"dir. Bkz.: **Keşfu'z- Zunûn**, II, 1024. Aynı yerde yine tıba dair "*eş- Şâmil*" adıyla Ebû Sa'îd b. Ebî Müslim b. Ebî'l- Hayr'ın, h. 736'da tahrir edilmiş olan eserinden de bahsedilmektedir. Bahis konumuz olan ve İbnu'n- Nefis'e ait "*eş- Şâmil*" ile karıştırılma ihtimaline karşı bu bilgiyi de vermeyi uygun gördük. Eserin, dirâse, tahkik: Yusuf Zeydan, el-Mecmau's-Sakafi, Abudabi, 2000'de neşredildiği bildirilmektedir.

⁶⁶ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 148; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83. Araştırmacı eserin neşri hakkında şu bilgiyi vermektedir: Bu eserin tenkitli neşri için bkz. Muhammed b. Ebî Abdulfeth el-Ba'li, "*Sahih et-Tibbi'n-Nebevî*" adıyla, tahrir ve ta'lik İzzet Muhammed Fevde, Dâr İbn Hazm, Beyrut, 1425-2004; daha önceki tarihli baskısı, Ahmed el-Bezra ve Ali Rıza Abdullah'ın tahkikleriyle, Daru İbn Kesir, Dimaşk, 1985'te yapılmıştır. Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83.

İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu'nda "el- Ba'î, Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Eb'î'l- Feth b. Eb'î'l- Fazl b. Ali el- Ba'î ed- Dımaşkî el- Hanbelî" şeklinde müellifin adını tam olarak vermektedir. İhsanoğlu'nun eserin tasnif şeklinin "tıp konusunda kırk bâb" olduğunu belirtmesine bağlı olarak eserin bir nevi "Tıbbi Kırk Hadis" türünden olduğu kanaatini uyandırmaktadır.

Bazı araştırmacıların müellif veya eser isimlerini tam vermedikleri özellikle şahıs isimlerinin ya künye ve adı ile veya mahlası ile yetindikleri görülmektedir. Bu durum bazen eserlerin tam ve orijinal adlarıyla verilmemesi şeklinde de olmaktadır. Bunun da tahkik, tedkik ve tashih imkânını zorlaştırdığı takdir edilecektir. Çalışmamızda eser ve sahibi hakkındaki bazı ihmalleri ve hataları üst metinde düzelterek verdiğimizde, okuyucunun dikkatini çekmek bakımından bu durumu çoğunlukla dipnot bilgileriyle tashih ve telafi yoluna gittik. Böylece atıfta bulunduğumuz çalışmalara bağlı olarak bazı eser ve müelliflerinin adını, burada olduğu gibi uzun uzadıya verme yolunu tercih ettik.

Tıbb-ı Nebevi konusuna özel olarak şunu da eklememizde fayda görmekteyiz, müracaat eserlerinde müellifin veya musannıfın mezhebî nisbesi zikrediliyorsa biz de, bu konuda eser yazan yani tıbbi konuda bile hadise (sünnete) riayeti tercih eden mezhep mensuplarının ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla, müelliflerin mezhebî nisbelerini mümkün mertebe yazmayı ihmal etmedik.

30. Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilkerîm b. Tarhân b. Takî es- Safedî el- Hamevî Alâuddin el-Kehhâl (720/1320), **el-Ahkâmu'n-Nebeviyye fi's-Sınâ'ati't-Tıbbiyye**.⁶⁷

31. Bedreddin Muhammed b. İbrahim b. Cemâ'a el-Kinâni (733/1333), **Tezkire fi't-Tıbbı'n-Nebevî**.⁶⁸

⁶⁷ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 204- 205; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Keşf, 1721, Kehhale, VIII. 128; Eser Buhârî ve Müslim'in ittifak ettikleri 40 tıbbi hadisin şerhinden oluşmaktadır. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83; İbrahim Canan, **H. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 57, Ankara 1995; **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 153. Abdüsselam Hâşim 'in tahkikiyle Hafız Mustafa Halebi matbaasında Kahire, H. 1374/1955'te; Ahmed Abdülğani Muhammed Nücûlî Cemel tahkik, ta'lik ve tahrîciyle, Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2003'te 1 cilt olarak neşredilmiştir. Aynı eser, orijinal adıyla Mektebetu't-Tevsik ve'd-Dirâsât tarafından Darü'l-Fikr, Beyrut 2004'te yine 1 cild halinde tahkikli olarak neşredilmiştir. Ancak Mücteba Uğur tarafından el-Kehhâl'in vefat tarihinin H. 759 olarak verilmesi, bir zuhûl olsa gerektir. Asaf Ataseven, eserin bazı yazmalarının, Süleymaniye Ktp. Fatih Böl. No: 3524 Feyzullah ef. Böl. No: 1312, Ragıb Paşa böl. No: 957, Veliyyüddin böl, No: 2518'de bulunduğunu belirtmektedir. Bkz.: **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 98.

⁶⁸ **İbrahim Canan**, a.g.e., 58; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83. Dönmez, Ramazan Şeşen, *Nevâdiru'l-Mahtûtâti'l-Arabiyye fi Mektebâti Turkiyâ*, İst. ts., I/52'den nakille eser ve müellifi hakkında önemli bilgiler

32. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî et-Türkmâni (748/1347), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁶⁹
33. İbn Ekfânî Muhammed b. İbrahim b. Sâ'id el-Ensârî (749/1348), **et-Tıbbî'n-Nebevî**.⁷⁰
34. İbnu'l-Kayyim el-Cevzîyye, Şemsuddîn Muhammed ibn Ebû Bekr el-Dımaşkî (751/1350), **Zâdu'l-Me'âd fi Hedyi Hayrî'l-İbâd**.

Kitap altı (6) ana bölümden oluşmakta ve ilk üçü bazı hastalıklar ve ilaçlarına dair son üç bölümü de Peygamberimiz'den nakledilen hadislerde yer alan şifalı ot ve bitkilere yer vermektedir. İbn Kayyim'a izafe edilen et-Tıbbu'n-Nebevî adlı müstakil eser ise "Zâdu'l-Me'âd"ın tıp bölümünün, sonraları müstakil olarak neşrinden ibarettir.

35. İbnu'l-Kayyim el-Cevzîyye, Şemsuddîn Muhammed ibn Ebû Bekr el-Dımaşkî (751/1350), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁷¹ *Zâdu'l-Me'âd*'ın Tıp Bölümü.

Et-Tıbbu'n-Nebevî, kaynak itibariyle müellifin *Zâdu'l-Me'âd fi Hedyi Hayrî'l-İbâd* adlı eserindeki ilgili bölümün müstakil hale getirilmesi⁷² ve önceki kaynaklardan zengin-

vermektedir: "Eserin 36 varaklık bir nüshası bugün Adana İl Halk Kütüphanesinde mevcut olup, 1156 numarada kayıtlıdır. Ancak eser üzerine müellif adı olarak yanlışlıkla el-İzz b. Cemâ'a yazılmıştır.

⁶⁹ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 236. İhsanoğlu'na göre, Nevâdiru'l- Mahtûtât'ta bu eser "*Tezki-retun fi't- Tibbî'n- Nebevî*" adıyla Bedreddin b. Cemâ'a'ya nisbeti hatalıdır. **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Serkis, Mu'cem, I, 911; Kehhale, VIII, 289; Brock., GAL. II, 46-48 (R. Küçük, **TEYİD**). Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318; İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 58, Ankara 1995; **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 98; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 84; Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83; **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 154. Zehebi'nin bu eseri, Beyrut 2004'te basılmıştır. Esasen kitabın birçok baskısı olmakla birlikte ilk baskısı Matbaatu'l-Kahire'de taşbaskı olarak ve hamşinde İbrahim b. Ebi Bekir el-Ezrak'ın *Teshîlu'l-Menâfi fi't-Tıbb ve'l-Hikme*'siyle birlikte yapılmıştır. Zehebi'nin bu eseri 1860 yılında Cezayir'de, ilk defa Fransızcaya tercüme edilmiştir. tahkik, şerh, ta'lik: Ahmed Rifat Bedravi, Beyrut: Daru İhyai'l-Ulum, 1995. 1 cilt; *et-Tıbbü'n-Nebevî ve bi Âhirihî fasl fi's-Sema'*, tahkik: Muhammed Abdurrahman Mar'aşli, Amman: Darü'n-Nefâis, 2004. 1 cilt. Eser, Mustafa el-Bâbî el-Halebî tarafından tahkikli olarak Kahire, 1961'de neşredilmiştir. Ataseven'in tesbitine göre eserin Osmanlı dönemine ait matbu bir nüshası, Millet Ktp. A.E. Arabi No: 2857/2 H. 1310/1776 Mısır, kayıtlıdır. Mustafa Dönmez, eserin Bedravî neşrinin tarihini 1990 olarak zikretmektedir.

⁷⁰ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 15, "İbnu'l- Ekfânî, Radyuddin Ebû Abdillah Muhammed b. İbrahim b. Sâ'id el-Ensârî es- Sincârî (749/1348)". İhsanoğlu, s. 15- 16'da müellifin bazı eserlerini verirken "*et- Tibbu'n- Nebevî*" adıyla hususi bir eserinden bahsetmemekte ancak "*Bünyetu'l- Lebîb*"ten ihtisar edilmiş olduğu kaydedilen "*Risâle fi Hıfzı's- Sihha*" adlı bir nüshayı belirtmektedir. Belki de bu risale, eser tanıtım kaynakları ve araştırmacılar tarafından konusundan dolayı adına "*et- Tibbu'n- Nebevî*" dedikleri eserdir.

⁷¹ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 83- 84, bu eserin, müellife ait olan "*Zâdu'l- Me'âd'ın "Hedyu'n- Nebî"* bölümü olduğu bildirilmektedir. **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Kehhale, 1. 88; Brock., GAL. II, 105 vd. İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 58, Ankara 1995; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 84; Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83; **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 157. Eserin bir nüshası, istanbul Âşir ef. Ktp. No: 733'te kayıtlıdır: **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99.

leştirilmesi hüviyetindedir. Özellikle Hâfız Hamevî'nin ve Zehebî'nin eserlerinden istifa edildiği, ilgili eserin Kâhire baskısının mukaddimesinde yer almaktadır.⁷³

İbn Kayyım'ın bu eseri Abdulmu'tî Kal'acî tarafından tahkik edilerek Dâru't-Türâs, Kahire, 1978'de yayımlanmıştır. Aynı eser çok sayıda tahkikle çeşitli baskıları da yapılmıştır. Eserin İbn Kayyım'a nisbetinin yanlış olduğunu; kitabın Bağdâdî'ye ait olduğunu iddia eden Yusuf Ali Bedevî de eseri tahkik ederek, Dâru İbn Kesîr, Dımaşk-Beyrut, 1990'da, "*et-Tıbbu'n-Nebevi li Abdillatif Bağdadi el-Muvoaffik*" adıyla neşretmiştir. Ayrıca Beşîr Muhammed Uyûn tarafından hadislerinin tahrici yapılarak Dımaşk'ta 1994 yılında iyi bir neşri yapılmıştır.⁷⁴

et-Tıbbü'n-Nebevi'nin, hakkında bilgi edinebildiğimiz çeşitli evsafıta başka neşirleri de yapılmıştır. Tevsîk, tahrîc, ta'lîk: Abdülmu'ti Emin Kal'acî, Dımaşk, Daru Kuteybe, 2000. 1 cilt; tahkîk: Seyyid İbrahim, Kahire: Darü'l-Hadîs, 2004. 1 cilt; tahrîc, ta'lîk: Muhammed Râğıb Zekiyye, Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2004. 1 cilt; i'tina: Abdülmecid Ta'me Halebî, Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 2005. 1 cilt; tahkîk: Muhammed Ali Kutub, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006. 1 cilt; tahkîk, tahrîc: Muhammed İskenderânî, Beyrut, Darü'l-Kitâbi'l-Arabî, 2006. 1 cilt. Elimizdeki bir neşir, Tahrîc ve Ta'lîk Bâsil el-Büreydî, Mektebetü's-Safâ, Abudabi, 2007'dir.

36. İbnu'l-Kayyım el-Cevzîyye, Şemsuddîn Muhammed ibn Ebû Bekr el-Dımaşkî (751/1350), **Kitâbu'd- Dâu ve'd- Devâ**.⁷⁵
37. İbnu'l-Kayyım el-Cevzîyye, Şemsuddîn Muhammed ibn Ebû Bekr el-Dımaşkî (751/1350), **el- Cevâbu'l- Kâfi Limen Seele ani'd- Devâi's- Şâfi**.⁷⁶
38. İbnu'l-Kayyım el-Cevzîyye, Şemsuddîn Muhammed ibn Ebû Bekr el-Dımaşkî (751/1350), **Şerhu't-Tıbbi'n-Nebevî**, tahkik: Muhammed Enver Baltacı, Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2004- 2005. 2 cilt.

⁷² Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83.

⁷³ Türünün kaynakları arasında sayılan bu eserin ilk baskısı, Halep H. 1346'da yapılmış daha sonra 1377'de Mısır'da tahkikli olarak neşredilmiştir.

⁷⁴ Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83.

⁷⁵ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 83, Keşfu'z- Zunûn'a yapılan atıfla aynı müellife aid gösterilerek adından bahsedilen "*el- Cevâbu'l- Kâfi Limen Seele ani'd- Devâi's- Şâfi*" eseri, bahsedilen kitabın aynı olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bu eserlerin aynı zamanda İbnu'l- Kayyım'ın "*Tıbbu'l- Kulûb*" adındaki eseri ile aynı olup olmadığı da mukayese edilmelidir diye düşünüyoruz.

⁷⁶ **Keşfu'z- Zunûn**, I, 608; İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 83.

39. İbnu'l-Kayyım el-Cevzîyye, Şemsuddîn Muhammed ibn Ebû Bekr el-Dımaşkî (751/1350), **Tıbbu'l- Kulûb**, cem', tertib, Salih Ahmed Şâmî, Dımaşk, Darü'l-Kalem, 2001. 1 cilt.
40. Ebu'l-Hasan Alî es-Safedî (759/1358), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁷⁷
41. Yusuf b. Muhammed es-Sermerî⁷⁸ el-Bağdâdî el-Hanbelî (776), **Şifâu'l- Êlêm fi Tıbbı Ehli'l-İslâm**.⁷⁹
42. Mehdî ibn Alî ibn İbrâhîm el-Yemenî es-Sabrî el- Yemenî et- Tabîb (815/1412), **er-Rahme fi't-Tıbb ve'l-Hikme**.⁸⁰
43. Ahmed b. İbrahim b. Muhammed ed-Dâî (831/ 1427), **Tıbb-ı Nebevî Terce-mesi**.⁸¹

⁷⁷ Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318, "Ali b. Abdulkerîm el- Hamevî (759)". **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Okic, Bazı hadis meseleleri, 157. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Ataseven kitabın ismini "*Kitabu'l-ahkami'n-Nebeviyye fi's-Smâ'ati't-Tıbbiyye*" şeklinde kaydetmiş ve bir nüshasının, İstanbul Veliyüddin ef. Ktp. No: 2518'de kayıtlı olduğunu bildirmiştir.

⁷⁸ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 249- 250. Katalog'ta müellifin tam adı "*Sürramerî*, Cemâluddîn Ebû'l- Muzaffer Yusuf b. Muhammed b. Mes'ûd" olarak verilmektedir. Müellifin nisbesini diğer araştırmacıların "*Sermerî*" şeklinde yazmaları kadar ilgili Katalog'ta "*Sürramerî*" olarak harekelenmesi de hatalı gözüktüyor. Çünkü her iki hareke veya okuyuş şekline uygun bir beldeye rastlayamadık. Sadece, Tiflis ve Halât arasında büyük bir kale ve geniş bir vilayet olup Buhâra'ya üç fersah uzaklıktaki "*Sürmêrâ*" adında bir beldenin olduğunu biliyoruz. Eğer müellif buraya nisbelendiriliyorsa -ki bu nisbeye uygun başka bir belde adına da rastlayamadığımız göre- o takdirde nisbenin "*Sürmêrî*" olarak harekelenmesi daha doğrudur diyebiliriz. Bkz.: Yâkût el- Hamevî, **Mu'cemu'l- Buldân**, III, 243, I- V, Beyrut, Trz.

⁷⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, **İzâhu'l-Meknûn**, II,49.

⁸⁰ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l- Ârifin**, II, 484; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Kehhale. XIII. 29; **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 161; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 84. Dönmez, müellifin ve eserin adını şöyle vermektedir "*Muhaddislerden Mehdî b. 'Ali es-Sâbirî'nin (v. 815/1412) Kitâbu'r-Rahme fi't-Tıbb ve'l-Hikme*". Dönmez'in nisbeyi "*es-Sâbirî*" şeklinde okumasının hatalı olduğunu belirtmeliyiz. **Esmâu'l- Müellifin**'i de kaynak vermiş olan araştırmacı, tabib olan müellifi "*Muhaddislerden*" saymasının kaynağını da merak ediyoruz. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Ataseven eserin Bursa Eski Eserler Ktp. Karaçioğlu böl. No: 1140'da kayıtlı olduğuna işaret etmektedir. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 299'da "Ali b. İbrahim el- Yemânî (h. VIII. Asır), *Risâle fi't- Tıbb*" şeklinde bir kayıt vermektedir. Teyid ve tahkik edilmek kaydıyla bu musannfın üst metinde bahsettiğimiz kişi olma ihtimali olduğu için burada zikretmek istedik.

⁸¹ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 126'da eserin, Ahmed b. Yusuf et- Tifâşî (651/ 1253) tarafından, "*el- Vâfi fi't- Tıbbi's- Şâfi*" adıyla tecrid ve tehzib edildiği belirtilmektedir. Sözü edilen el- Vâfi'nin, ed- Dâî olarak bilinen Ahmed b. İbrahim b. Muhammed (831/ 1427) tarafından "*eş- Şifâ fi Ehâdisi'l- Mustafâ*" adıyla Türkçe'ye tercüme edildiği bilgisi yer almaktadır. **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 150. Müellif, bu eseri, Ebû Nu'aym el-İsfahânî (430/1038)'nin "*et-Tıbbu'n-Nebevî*"sinin Ahmed Dâî tarafından yapılmış olan tercümesidir dese de, H.993 istinsah tarihli nüshanın, Önder Çağırın'ın "*Tıbb-ı Nebevî*" adıyla İstanbul 1996'da Boğaziçi Yayınları tarafından günümüz Türkçesi ile neşrettiği eserin kapak sayfasında nâşir, Ahmed Dâî'nin, doğrudan Ebu Nu'aym'ın kitabını değil; Yûsuf et-Tifâşî tarafından yapılan ihtisarını tercüme ettiğini belirtmektedir. Ancak bir düzeltme yapmamız gerekirse Önder Çağırın, Arapça birçok

44. Celâluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el- Ensârî el- Mahallî, (864/ 1460), **et- Tıbbu'n- Nebevî**.⁸²
45. İbrahim b. Abdurrahman Ebu Bekir Ezrak el- Yemenî et- Tabîb,(890/1485), **Teshîlü'l Menâfi' fi't- Tıp ve'l Hikme**.⁸³
46. Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Ömer et- Tilmisânî el-Senûsî (V. 895/1490) **et- Tıbb'un Nebevî**.⁸⁴
47. Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (902/1496), **es-Seyru'l-Kavî fit- Tıbbi'n-Nebevî**.⁸⁵

isim ve kelimeyi yanlış okumuş olup bunlardan birisi de “Ebû Nu’aym” ismini “Ebû Na’im” şeklinde vermesidir. Önder Çağırın’ın sadeleştirerek neşrettiği eserin kendi ifadesiyle “Tifâşî’nin ihtisarının tercümesi” olduğu halde Önsöz’de “Hâfız Ebû Na’im’in yazdığı ve Ahmed-i Dâ’î’nin Eski Anadolu Türkçesi (15. Yüzyıl)’ne çevirdiği bu eser, tarafımda dört kitâp hâlinde hazırlanmıştır”, gibi hemen her ifadesi garib olan ve çelişkili bir açıklama yapmaktadır. Yani bu açıklama ile Ahmed Dâ’î’nin tercümesini yaptığı eserin Ebû Nu’aym’ın kitabının aslı olduğu zannedilmektedir. İkinci husûs ise “Eski Anadolu Türkçesi” tanımlamasıdır. Bunun doğruluğunu da dil uzmanlarına bırakıyoruz. Son olarak “bu eser, tarafımda dört kitâp hâlinde hazırlanmıştır” ibâresinden ne anlaşılması gerektiğine karar veremedik.

Denizkuşları ayrıca bir tesbitte bulunarak; Ebû Nu’aym’a nisbet edilen bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi yeni Câmî Bölümü’nde 273. Nr.da kayıtlı nüshasının, Buhârî’nin el- Câmî’u’s-Sahîh’inin “Kitâbu’l-Merdâ” ile başlayan kısmının müstakil cilt haline getirilmiş şekli olduğu ve üzerine sehven “*et- Tıbbu’n-Nebî*” yazıldığını beyan etmektedir.

⁸² Yusuf Özbek, **Hadis Literatürü**, (Kettânî, er- Risâletü’l- Müstatrafe Tercümesi) 79.

⁸³ Bağdadlı İsmail Paşa, **Hediyetü’l- Ârifin**, I, 24; İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 15, “İbnu’l- Ezrak, İbrahim b. Abdurrahman b. Ebû Bekir Ezrak (890/1485)”. **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 162. Koyunoğlu K., nr. 35331, İst.1984. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 98. Ataseven, “*Teshîbü’l-Menâfi*” adıyla verdiği eserin H. 1310 Mısır’da basıldığını belirtmektedir. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 84. Dönmez’in, “Yemen asıllı Mehdî b. Ali’ye ait “*Kitabu’r-Rahme*” adlı eserini geliştirerek telif ettiği “*Teshîlu’l-Menâfi fi’t-Tıbb ve’l-Hikme*” adlı eseri” şeklinde eser hakkında verdiği bilgiye göre bunun bir “telif” olduğunu söylemesi tutarlı gözükmemektedir. Ayrıca araştırmacı tarafından eserin, “*Teshîlu’l-Menâfi fi’t-Tıbb ve’l-Hikme*”, adıyla Kâhire, 1310-1889’de basıldığı bildirilmektedir. İsmail Paşa, aynı yerde müellife aid “*Kitâbu’r- Rahme Muğni’l- Lebib Haysü Lâ Yûcedu’t- Tabîb*” adıyla ikinci bir eserinin olduğuna işaret etmektedir.

⁸⁴ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 251. Eserin mahiyeti hakkında bilgi veren Katalog’ta “Peygamberimiz’in hadislerinde geçen bazı muğlâk kelimelerin tıp sanatı açısından tefsiri”dir denilmektedir. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 84- 85. Dönmez, eserin bir nüshasının Medine İslam Üniversitesi kütüp. el-yazmalar bölümü, kyt. no: 4/4730’da bulunduğunu bildirmektedir. Ancak Dönmez’in kaynak olarak verdiği Bağdadlı İsmail Paşa, **Hediyetü’l- Ârifin**, II/216”da Senûsî ve eserleri hakkında bilgi verilirken “*et- Tıbbu’n- Nebevî*”sinden bahsedilmemektedir. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99; Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83.

⁸⁵ **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8: Bağdadlı İsmail Paşa, **İzâhu’l- Meknûn**, II,33; **Hediyetü’l-Ârifin**, II,220. Eserin adının “*Siyeru’l- Kavî...*” şeklinde okunmasının daha doğru olduğu kanaatindeyiz. Aynı şekilde **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 83’de de eser adının “*es- Seyru’l- Kavî...*” diye verildiğini görmekteyiz. Bu kelimenin, hal, yaşayış, durum... anlamlarına gelen “es- Sîre”nin cemi olan “es- Siyer” olması akla daha yakın görülmektedir. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Ataseven de kitabın adını “es-sayru’l-kani fi’t-tıbbi’n-Nebevî” olarak vermiştir. İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59’da sözü edilen eseri

48. Celâluddîn Abdurrahman b.Ebî Bekr es-Süyûtî (911/1505), **el-Menhecu's-Sevî ve'l-Menhelü'r-Ravî fi't-Tıbbi'n-Nebevî**.⁸⁶
49. Celâluddîn Abdurrahman b.Ebî Bekr es-Süyûtî (911/1505), **er-Rahme fi't-Tıbb ve'l-Hikme**.⁸⁷
50. Celâluddîn Abdurrahman b.Ebî Bekr es-Süyûtî (911/1505), **Makâmâtü's-Suyûtî el-Edebiyyetu't- Tıbbiyye**.⁸⁸
51. Şihâbuddîn Ahmed ibn Muhammed el-Kastallânî (923/1517), **el-Mevâhibu'l-Ledûniyye**.⁸⁹

“Kayıp Olanlar” başlığı altında vermektedir. Bağdadlı, **İzâhu'l- Meknûn**, II, 39'da Sehâvî'ye ait “eş- Şâfi mine'l- Elem fi Vefeyâtî'l- Ümem” adında bir başka telifinden de bahsetmektedir.

⁸⁶ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 257; Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 318; Raşit Küçük, a.g.m., s. 8.: Brock. GAL.,II. 145; Supp., II, 178. Kâtip çebebi, **Keşfu'z-Zünûn**, II, 1095; **Mahmut Denizkuşları**, a.g.e., 163. İkinci baskısı Beyrut 2002'de yapılan eser, et-Tıbbu'n-Nebevî adını taşımaktadır. Eser, “Elhamdu lillâhi ellezi a'tâ külle nefsin halkahû...” ibâresi ile başlar ve Tıbb-ı Nebevî konusunu, “Tıp Kâideleri”, “İlaçlar ve Gıdalar” ve “Hastalıkların İlaçları” şeklinde üç ana bölümde inceler. Denizkuşları'nın, eserin başlangıç cümlesindeki “halkahû” ibaresi, “halakahû” şeklinde; fiil olmalıdır. Hasan Makbûlî el-Ehdel tarafından tahkik edilerek San'a'da Mektebetü'l-Cil ve Beyrut'taki Müessesetu'l-Kütübî's-Sikâfe, 1986'da yayımlanmış olan bu eserin adı “el-Menhelu's-Seviyy...” olsa da yukarıda bahsettiğimiz “el- Menhec...” olduğu kanaatindeyiz. Ancak eseri inceleyip isimde farklı olan iki eseri mukayese imkânımız olmadığı için kesin bir şey söyleyemiyoruz. Tahminimize göre eserin ismindeki kelimelerin takdim tehirinden kaynaklanan bir durum olabilir. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Ataseven eser adını “el-Menhecu's-sevi ve'l Menhebu'r-revi et-tıbbu'n-Nebevî” olarak vermiş ve Mevlâna Müzesi No: 2814, Süleymaniye Ktp. Ayasofya böl. No: 1758, Laleli böl. No: 3719/1'de kayıtlı olduğuna işaret etmiştir. İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 58, Ankara 1995; **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 85'de muhakkikin adı “**Muhammed Mukbil**” şeklinde hatalı yazılmıştır. Muhakkikin ismi, eserin elimizdeki Beyrut 2002 baskısında “**Makbûlî**” şeklindedir. Dönmez'in beyanına göre eser, müellif Süyûtî tarafından ihtisar edilmiş olup Suyûtî, **Muhtasaru't- Tıbbi'n-Nebevî**, thk. İbrâhîm Muhammed el- Cemel, Mektebetü'l-Kur'ân, Kâhire, 1403-1983, olarak neşredilmiştir. Ahmet Ağrakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83. Mücteba Uğur'un, Canan'ın ve Ağrakça'nın “et-Tıbbu'n-Nebevî” adıyla verdiği eserle, tıp konusunda Süyûtî'ye nisbet edilen hangi eserini kastedtikleri belli değildir.

⁸⁷ Daru'l-Fikr, Beyrut, Trz. es-Suyûtî'nin eseri ise en son telif edilen klasik “*Tıbbu'n-Nebi*” olarak kabul edilmiş ve bu alanda yazılanların en çok itibar edilene olmuştur. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 256. Eser İbrahim Aczî Konevî tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Ahmet Ağrakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 84: Es-Suyûtî'nin “*er-Rahme fi't-Tıbb ve'l-Hikme*” diye isim verdiği bu eseri on dokuzuncu yüz yılda “*La Medicine de Prophete*” adıyla Fransızcaya A. Perron tarafından 1860 yılında tercüme edilmiş ve Paris'te yayınlanmıştır. es-Suyûtî'nin sözkonusu eseri ve Mahmud b. Ömer eş-Şağmîni'nin “*Tıbbu'n-Nebevî*” adlı eseri ile birlikte 1962 yılında C.Elgood tarafından “*Medicine of The Prophet*” adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 85'de “İhsanoğlu, hazırladığı listede Suyûtî'nin “*er-Rahme fi't-Tıbb ve'l-Hikme*” adlı bir eserinin daha olduğunu belirtiyorsa da kaynaklarda Suyûtî'ye ait böyle bir eser görmedik. Herhalde bu, yukarıda zikri geçen Mehdî b. 'Ali **Sâbirî**'nin (bu ismi yukarıda “**Sabrî**” olarak düzeltmiştik) aynı addaki eserinin yanlış bir atfından kaynaklanan bir hata olsa gerektir” şeklinde bir beyanda bulunmaktadır.

⁸⁸ Riyad, 1989'da Mektebetu's-Sâ'i'nin neşrettiği eseri, Muhammed İbrahim Selim tahkik etmiştir.

52. Hayruddîn Hızır b. Muhammed el-Atûfî (948/1541), **Ravdu'l-İnsân fi Tedâbîri Sıhhati'l-Ebdân**.⁹⁰
53. Muhammed Bedruddîn Kaysûnîzâde (1020/1611), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.⁹¹
54. Şihâbuddin Ebû'l- Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Selâme el-Kalyûbî (1070/1659), **el-Mesâbîhu's-Seniyye fi Tıbbi Hayri'l-Beriyye**.⁹²
55. Osmanzâde Tâib Ahmed (1136/1723), **Sıhhatâbâd**.⁹³
56. Ahmed b. Rüşdî el- Karağacı (1251), **Muhtasaru't- Tıbbi'n- Nebevî**.⁹⁴
57. Maraşizâde Ahmed Kuddûsî (1265/1848), **Muhtasaru't- Tıbbi'n- Nebevî**.⁹⁵

⁸⁹ Mahmut Denizkuşları, a.g.e., 165; **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99, eserin 2. baskısı Beyrut 1973'te yapılmıştır. **Mustafa Dönmez**, a.g.t, 85'de sözü edilen eserin sekizinci bölümünün "*et-Tıbbı'n Nebevî*"ye tahsis edilerek tıpla ilgili çeşitli konuların burada ele alındığı bildirilmektedir.

⁹⁰ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 294, "el- Atûfî el- Merzifûnî, Haruddin Hızır b. Mahmud b. Ömer (948/1541)". Aynı müellifin diğer tıbbi eserleri de vardır. Ancak bunlar arasında "*Hıfzu'l- Ebdân*" adlı kitabının da Tıbb-ı Nebevî açısından incelenmesi gerektiğini düşünüyoruz. **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Kehhale. IX 102: Brock., Supp., 11, 639. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Ataseven tarafından eserin iki nüshasının Süleymaniye Ktp. Vehbi ef. böl. No: 1392, Ayasofya böl. No: 3672'de kayıtlı olduğu belirtilmektedir.

⁹¹ **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Brock., Supp., II 545. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 321- 331. S. 321'de adı zikredilen "Nidâi mahlaslı Kaysûnîzâde Muhammed Çelebî el- Ankaravî (975'ten sonra vefat etti/ m. 1567)"nin eserleri arasında "*Tıbb-ı Nebevî*" adıyla veya bu muhtevada bir eserinden bahsedilmemektedir. Diğer müracaat bilgilerine göre kesin olarak (1020/1611) vefat tarihinin verilmesine bakılırsa arada önemli bir zaman farkı bulunmaktadır.

⁹² **İzâhu'l- Mekkûn**, II, 490; İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 316; **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8; Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 319; M. **Denizkuşları**, a.g.e., 146. Denizkuşları'nın tesbitine göre eserin adını Brockelmann, Süleymâniye Küt. Yeni Cami Böl. 273. Nr. da kayıtlı et-Tıbbu'n-Nebevî adıyla veriyorsa da bu kitap, Buhârî'nin Sahîh'inin "Kitâbu'l-Emrâz" kısmının müstakil nüshasıdır. Ataseven müellifi ve eserini aşağıdaki şekilde vermektedir: "el-kalyubî Şihabu'd-din Ahmet Ibn Ahmet Ibn Salama (V. 1069/1659), "*el-mesabühu's-semiyye fi't-tıbb hayri'l beriye*", **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Kaynaklarda ve diğer araştırmacıların beyanlarında görüldüğü üzere buradaki isimin "Selâme", şeklinde verilmesi gerekirdi. Eser adının anlamlı olması için ibâyeye bakılırsa "el- mesabüh" kelimesinin "el- Mesâbih", eser adındaki sıfatın da "semiyye" değil "Seniyye" olması gerekmektedir. Eser adının "...fi't- tıbb hayri'l- beriye" şeklinde verilmesinde de izafet hatası güzüküyor. "... fi Tıbbi'l- Hayri'l- Beriyye" olması gerekmektedir. **İbrahim Canan**, a.g.e., 58. Canan'ın notuna göre "müellifi belli olmayan" bu eserle birlikte el-Antâkî (?)'nin "*Tıbb-ı Nebevî Fi Menâfi'i'l-Me'külât*"nın Tıbb-ı Nebevî'den sayılmaması yolundaki görüşün doğruluğunu, eserleri inceleme imkânımız olmadığı için ısbatlayamıyoruz. Ancak böylesine önemli bir açıklamayı da vermeden geçemedik.

⁹³ **Raşit, Küçük**, a.g.m., s. 8.: Okıç, a.g.e.,158; **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Ataseven eserin yedi (7) nüsha kaydını şöyle vermektedir: ist. Üni. Merkez Ktp. No: 2250, 3904, Hamidiye Ktp. No: 229, 230, 248, 387, Topkapı Sarayı Müzesi No: 329, Konya Mevlâna Müzesi No: 4932, Antalya Tekelioğlu Ktp. No: 802/2, Kasidecizâde No: 77/2, Süleymaniye Reşit Ef. No: 861/1.

⁹⁴ Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 319.

⁹⁵ **Raşit Küçük**, a.g.m., s. 8.: Okıç, a.g.e.,158. **Asaf Ataseven**, a.g.m., s. 99. Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 319'da "Ahmed b. Abdullah Kadirsî Kuddûsî (1265)" olarak verilen müellifin aynı kişi olduğunu düşünerek isim ve nisbe ilavelerini vermek üzere bu bilgiyi nakletmiş oluyoruz.

58. Dr. Hüseyin Remzî (1896), **Tıbb-ı Nebevî**.⁹⁶

Müellifi Belli Olmayanlar

1.Kitabu't-Tıbb min Süneni İbn Mâce.⁹⁷
2.Erbe'üne Hadîsen fi't- Tıbb.⁹⁸
3.Risâletun fi't- Tıbbî'n- Nebevî.⁹⁹
4.Şerhu't- Tıbbî'n- Nebevî.¹⁰⁰

Vefat Tarihi Bilinemeyen Müellifler:

Raşit Küçük'ün listesinde müellif ve eseri zikredilip de vefat tarihi bulunamamış olan bazı müellif ve eserleri aşağıda verilmiştir:

1. Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Tôlôn (?), **El-Menhelu'r-Raviyy fi't- Tıbbî'n-Nebevî**.¹⁰¹
2. Muhammed Safeti Zeynebi (?), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.¹⁰²
3. Dâvud b. Eb'l- Ferec el- Hanbelî (?), **Muhtasarun fi't- Tıbbî'n- Nebevî**.¹⁰³
4. Milaslı İsmail Hakkı, **Tıbb-ı Nebevî**.¹⁰⁴
5. Muhammed Sa'îd Cezarî (?), **et-Tıbbu'n-Nebevî**.¹⁰⁵

⁹⁶ Raşit, Küçük, a.g.m., s. 8.: Okiç, a.g.e.,158. Asaf Ataseven, a.g.m., s. 99: Ali emiri Belediye Ktp. 2060. Süleymaniye Ktp. Turnovalı Böl. 1388. Mücteba Uğur, **Hadis İlimleri Edebiyatı**, 319, eser 1324 yılında İstanbul'da basılmıştır.

⁹⁷ İbrahim Canan, **Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 57, Ankara 1995. Canan'ın verdiği bilgiye göre bu eser "*Kitâbu'l-Erbâ'ni't-Tıbbiyye el-Müstahrace min Sünnen-i İbni Mâce, Şerhu'l-Bağdâdî (557-629)*" adıyla Fas'ın Tanca şehrinde basılmıştır.

⁹⁸ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 388'de zikrettiği bu eserin muhtevassından söz ederken Mevlânâ Abdülhak isminden de bahsetmektedir. Fakat bilginin tamamı olmadığı için bu eserin musannıfının Abdülhak olup olmadığı belli değildir.

⁹⁹ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 427.

¹⁰⁰ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 432. İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 434- 436 sayfalar arasında Müellifi meçhul olan ve "*Tıbbu'n- Nebî*" ve "*et- Tıbbu'n- Nebevî*" adıyla dokuz (9) adet eserden bahsedilmektedir.

¹⁰¹ Aziz Bey'in ta'likiyle eser 1987'de Envârü'l-Ma'ârif tarafından Haydarâbâd'ta basılmıştır.

¹⁰² Kitabın nüshası, Teymûriyye, Tıp Bölümü 131. Nr. Da kayıtlıdır.

¹⁰³ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 232. İbrahim Canan, a.g.e., 58'de "Cemaleddin b. Dâvud" ve Asaf Ataseven, a.g.m., s. 99'da "Celaluddin Ebû Süleyman Davud, (?), "*et- Tıbbu'n- Nebevî*" şeklinde verdiği bilgide, aynı musannıf kastedilmiş olabilir.

¹⁰⁴ Raşit Küçük, a.g.m., s. 8.

6. Mahmud b. Ömer es-Şağmîni.¹⁰⁶
7. Abdurrezzâk b. Mustafa el-Antâkî (?), **Tıbbu'n- Nebevî fî Menâfi'i'l- Me'kûlât.**¹⁰⁷
8. Mustafa Mîrî Cafer b. Muhammed (?) **Tıbbu'n- Nebevî.**¹⁰⁸
9. Dr. Nebîl et-Tavîl, **Ehâdîs fi's- Sıhha.**¹⁰⁹
10. Mehmet Fahrî (V. ?) **Tabâbet ve Hıfzıssıhha.**¹¹⁰
11. Milaslı Dr. İsmail Hakkı (V.?) **Tıbb-ı Nebevî.**¹¹¹

İmamlar veya Ehl-i Beyt Tıbbı:

Burada adlarından ve miktarından ziyade muhtevasıyla incelenmeye değer ayrı bir Tıp veya Tıbb-ı Nebevî türünden bahsetmenin ehemmiyeti ortadadır.

Esasen mezheplerin ahkâm, ibadet ve inanç konularındaki hadislere bakış açısını çeşitli şekillerde yansıtan görüşlere ve bu doğrultuda teşekkül eden literatüre sahibiz. Bu esasların dışındaki konularda da aynı farklılığın tezahürünü görmek bakımından, örnek olarak ve genelde Tıp ve özelde Tıbb-ı Nebevî rivâyetlerini ve bunları ihtiva eden eserleri incelemenin önemi bilinmektedir. Bu tür eserlerin müstakillen incelenmesi yanında meselâ Ehl-i Sünnet diye tabir edebileceğimiz âlimlerin eserleri ile Şî'î, Hâricî ve mu'tezilî fırkalara mensup âlimlerin telifâtının mukayesesi de araştırma konusu olabilir.

Ehl-i Sünnet tabir edilen, başta Hanefî, Mâlikî, Şâfi'î ve Hanbelî mezheb ulemâsı dışında kalan diğer mezheplerin yaklaşımın izlerini taşıyan Tıp ve Tıbb-ı Nebevî kaynaklarını, imkân nisbetinde buldukça bu listeye eklemek düşüncesindeyiz.

İlk bakışta bizde uyandırdığı intibâya göre, özellikle Şî'a'nın farklı kolları bir yana, İmâmîyye (Oniki İmâm) Şî'ası'na mensup âlimlerin telif veya tasnif ettikleri eserlerin

¹⁰⁵ Asaf Ataseven, a.g.m., s. 99. Ataseven bu eserin 1386'da basıldığı bilgisini vermektedir.

¹⁰⁶ Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83. Ağırakça'nın kaynak olarak verdiği Keşfu'z- Zunûn II, 1095'te böyle bir müellife rastlayamadık. Ağırakça, eserin neşri hakkında şu bilgiyi vermektedir: "es-Suyûtî'nin sözkonusu eseri ve Mahmud b. Ömer eş-Şağmîni'nin "Tıbbu'n-Nebevî" adlı eseri ile birlikte 1962 yılında C.Elgood tarafından "Medicine of The Prophet" adıyla İngilizce'ye tercüme edilmiştir", Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 84.

¹⁰⁷ İbrahim Canan, a.g.e., 58.

¹⁰⁸ Asaf Ataseven, a.g.m., s. 99: Millet Ktp. Feyzullah 1322.

¹⁰⁹ Raşit Küçük, a.g.m., s. 8.

¹¹⁰ Asaf Ataseven, a.g.m., s. 99: Ali Emir Ktp. Belediye Ktp. 1118.

¹¹¹ Asaf Ataseven, a.g.m., s. 100.

“Tıbb-ı Nebevî” adıyla değil de “Tıbbu’l- Eimme” veya “Tıbbu Ehl-i Beyt” gibi isimlerle anılması ayrıca dikkate değer görünmektedir. Bu isimlendirmenin tek sebebi olarak bu eserlerdeki rivâyetlerin “İmamların Görüşleri”ne dayalı olmasıyla sınırlı tutulamaz; niçin “Merfû Hadîs”lerle böyle bir eser oluşturmayıp da “İmamlar”la özleştiriliyor veya özleştiriliyor? Sorusuyla aklımıza daha birçok sebep gelmektedir. Ancak makale hacmini zorlayacağı için biz burada bu konuları tartışmaya giremeyeceğiz. Burada şimdilik ve sadece ulaşabildiğimiz eser adlarını vermekle yetineceğiz.

1. Câbir b. Hayyân (v.148/755), et-Tıbbu’n-Nebevî alâ Re’yi Ehl-i Beyt.¹¹²
2. İmam Ebî Hasan Ali Rıza b. Musa Kâzım b. Ca’fer es-Sâdık b. Muhammed Bâkır b. Zeynelâbidin b. Hüseyin (203/818), er- Risâletü’z- Zehebiyye.¹¹³
3.Sirâcu’z- Zulme fî Tıbbi’l- Eimme.¹¹⁴

SONUÇ

Hadis tarihinin ana hatları incelendiğinde yazılı hadis naklinin ilk örneklerinin, Hz. Peygamber’in sağlığında ve İlk Dört Halife devrinde başladığı inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak hadislerin konularına göre tasnif edilmesi, en erken H. II. Asrın ortala-

¹¹² Mustafa Dönmez, **Ebû Nuaym El-İsfahânî’nin Et-Tıbbu’n-Nebevî İsimli Eserinin Tahkiki**, 80- 81, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005. Dönmez, “Hz. Peygamberin tıpla ilgili hadislerini bir risalede toplayan en eski çalışma olduğunu” belirttiği bu eser hakkında şu ifadelerde bulunmaktadır, “güvenilir kaynaklarda bu bilginin sıhhatini teyit edecek yeterli kanıt rastlamadık.” Ekmeleddin İhsanoğlu (Editör), Hazırlayanlar: Şeşen Ramazan, Akpınar Cemil, İzgi Cevad, **Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 158, Câbir’in bu eserinden bahsedilmemektedir. Müellifin vefat tarihi (200/ 815) olarak verilmektedir.

¹¹³ Kâtip çelebi, **Keşfu’z-Zünûn**, II, 1095; **M. Denizkuşları**, a.g.e., 146. Eser Halife Me’mûn’un talebi üzerine yazılmıştır. Muhammed Ali el- Bâr tarafından, İmam Ali er- Rıza, adıyla tahkik edilmiş olup, Dâru’l-Menâhil’de, Beyrut’ta 1992’de neşredilmiştir. Tıbb-ı Nebevî özelinde yazılmış ilk eser olarak kabul edilir. Ahmet Ağırakça, **İslâm Tıp Tarihi**, 83; Mustafa Dönmez, **Ebû Nuaym El-İsfahânî’nin Et-Tıbbu’n-Nebevî İsimli Eserinin Tahkiki**, 80, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005; İbrahim Canan, **H. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî**, 59, Ankara 1995, **Risale müştemile alâ’t-Tıbbi’n-Nebevî: el-Me’mun el-İmam Ebu’l Hasen Ali İbnu Musa** için yazılmış, yazarı belli değil. Canan’ın bu ifadesinde hata olduğu görüşündeyiz. Çünkü diğer kaynaklar ve araştırmacılara göre eser Halife Me’mûn için *Ebu’l Hasen Ali b. Musa tarafından yazılmıştır. Ancak Risâle’nin adında farklılık görülmektedir. Muhtemelen aynı eserin farklı isimlerde biliniyor olmasının bir örneğidir.* Ayrıca Canan, bu Risâle’yi “Kayıp Olanlar” başlığı altında vermektedir. Zannımızca araştırmacı bu bilgiyi Risâle’nin neşrinden önce yazmıştır. **İhsanoğlu**, a.g.e., 304’de istinsahı ve kayıtları hakkında bilgi verilirken bu eserin, Ali Rızâ’nın eserinden seçmeler halinde Türkçe olduğu belirtilmektedir.

¹¹⁴ İhsanoğlu, **İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu**, 431’de “bu eser, Ehl-i Beyt tıbbını ihtiva eder” denilmektedir. S. 434’te ise bu esere atıfta bulunulan ve muhtemelen aynı eserin bilinen diğer adı olan “*Kitâbu Tıbbi Ehl-i’l- Beyt*” adlı eser zikredilmiştir. Bu esnada eserin Ca’fer Sâdık’tan menkul olduğu da bildirilmiştir.

rından itibaren başlamış olmasıyla konumuz olan ve meşhur adıyla Tıbb-ı Nebevî rivâyetlerinin hangi eserlerde ve ne gibi başlıklar altında incelendiğini takip edebiliriz.

Musannaf eserlerin en eskilerinden sayılan İmam Mâlik'in Muvatta'ı ile başlayıp isnadlı hadis naklinin büyük oranda son bulduğu H. V. Asıra kadar geçen sürede vücut bulmuş olan konularına göre tasnifli eserlerde Tıbb-ı Nebevî rivâyetlerinin yerlerini, hangi başlık altında yer aldıklarını ve miktarını tesbit etmekle, konumuza bir bakıma giriş yaptık. Elbette bu devrin bütün eserlerine bakma imkânımız olmadı. Zaten maksadımız, incelediğimiz örnek eserler çerçevesinde bir nebze de olsa gerçekleşti diyebiliriz. H. II- V. Asırlar arasında teşekkül etmiş olan ve sonraki çalışmalara kaynaklık eden eserlerden örnekleme yoluyla yaptığımız incelemede, Hz. Peygamber'in sağlık konularına dair pek çok hadis iradettiği görülmüştür. Tasnif eserlerinin kaynağını oluşturan önceki devirlerin ezberden hadis nakli yanında "nüsha" rivayetinin de yoğun ve ciddi tedbirlerle devam edegeldiği göz önüne alınırsa, tasnif döneminin belirleyici ve örnek vasfını taşıyan eserlerinde, Merfû (Hz. Peygamber'e ait) pek çok hadis, musannaf eserlere girmiş ve kabul görmüştür.

H. V. asır musannıflarından Hâkim Nîsâbü'rî, Ebû Nu'aym el- İsfehânî ve bunların talebesi olan Ebû Bekir el- Beyhakî gibi âlimlerin eserlerinde, öncekilerde olduğu gibi, "et- Tıbbu'n- Nebevî" veya "Tıbbu'n- Nebî" şeklinde izafetle (tamlama şeklinde) bir başlığa rastlamıyoruz. Bu eserlerin, tamamı diyebileceğimiz oranda, sadece "Kitâbu't- Tıbb" veya "Ebvâbu't- Tıbb" başlığını kullandıklarını söyleyebiliriz. Yani bu başlıklarda "Nebî" tamlaması yer almamaktadır.

Dikkate değer bir başka husus, özellikle İmam Şâfi'î ve Ahmed b. Hanbel sonrasında yaşamış olan ve bu iki âlimin mezhebine mensup veya bu mezheplerin anlayışına yakın bir bakış açısıyla "Hadis veya Sünnet" telakkisine sahip olan musannıfların, eserlerinde "Tıbbî" hadisleri çok miktarda naklettikleri söylenebilir. Buna mukabil bu musannıflar, sözü edilen hadisleri müstakil başlık olarak "Kitâbu't- Tıbb"ı vermesinin yanında aynı hadislerden ahkâm (hüküm) içeren hadisleri diğer "Kitâb"larda da nakletmişlerdir. Bunlardan bazıları, Kitâbu'l- Edeb, Eşribe, Et'ime, Libâs, Duâ, Zikr ve Zühhd gibi hüküm içermeyen konular olduğu gibi doğrudan hüküm konusu olan Kitâbu'l- Hudûd, Dahâyâ, Akdıye, Tahâret ve bazı ibâdet konularıdır. Nitekim Sa'îd b. Mansûr, Dârimî, Nesâî, İbn Huzeyme ve Dârakutnî gibi Sünen ve Sahih sahipleri, inceleyebildiğimiz kadarıyla, tıbbî yönü olan hadisleri eserlerinde müstakil olarak "Kitâbu't- Tıbb" başlığıyla vermemişlerdir. Fakat bu muhaddislerin konumuzu teşkil eden hadislerden

sarf-ı nazar ettikleri anlamına gelmez. Çünkü diğer muhaddislerin “Kitâbu’t- Tıbb” altında verdikleri birçok hadisi, bu muhaddislerin eserlerinde değişik konularda serpiştirilmiş olarak bulmaktayız. Bize göre buradan çıkacak netice ise muhaddislerin nezdinde her hadis bir yönüyle, ahkâm da dâhil olmak üzere, diğer birçok konuyla da irtibatlandırılmaktadır. Yani musannaf eserlerde müstakil olarak “Kitâbu’t- Tıbb” olsa da olmasa da konuyla ilgili hadisler büyük ölçüde, sıhhatine itimat edilen eserlerde nakledilegelmiştir. Bu kitaplarda, konumuzu ilgilendiren hadislerin sayısı da azımsanmayacak ölçüdedir. Belirli bir zaman sonra bu konudaki hadislerin, özellikle H. V- X. Asırlar arasında müstakil olarak meydana çıkmış olan “Tıbb-ı Nebevî Tür Edebiyatı” eserlerinin kaynağını teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Ama isimlendirmede küçük ilâve ve değişikliklerle ve bilhassa Resûlullah’ın “Nübüvvet” vasfı ve “Hedy (Nebevî Yol) veya “Hedyu Hayri’l- İbâd” adlarına dayalı olarak ortaya çıkmış olan muazzam sayıdaki eserler, hadis edebiyatına ayrı bir zenginlik kazandırmıştır.

Tasnif devri eserlerinin, tıbbî hadisleri şu ya da bu başlık altında vermekteki maksadları, Müslümanların bu konudaki ihtiyaçlarını gidermeye yani maslahata yöneliktir. Oysa Şerh ve Derleme Devri olarak bilinen H. V- X. Asırlar arasındaki dönemlerin eserleri ise, öncekilerin maksadının yanında edebi farklılık ve zenginlik kazandırma amaçlarını da güttükleri söylenebilir.

Şerh ve Derleme devrinde ortaya çıkan Tıbb-ı Nebevî’lerin musannıflarına baktığımızda genellikle ya Şâfi’î veya Hanbelî, birkaç tane Endülüslü Mâlikî ve İbn Hazm gibi Zâhirî mezhebi mensupları olduğunu görüyoruz.

Henüz kesin bir görüş olmamakla beraber, daha sağlam bilgi ve belgelerle ıspatlanmak üzere bir tahminde bulunmak gerekirse, bir kısmı henüz “Tasnif Devri”nin Hâkim Nisâbûrî, Ebû Nu’aym el- Isfehânî ve Beyhakî gibi âlimleri yanında özellikle İbn Kayyım el- Cevzîyye, Zehebî ve Süyûtî gibi Şâfi’î mezhebine mensup “Şerh ve Derleme Devri” ulemâsının “Tıbb-ı Nebevî”ye dair hadislerle ilgi göstermesini, nisbeten mezhebin Hadis ve Sünnet anlayışıyla yakından ilgilidir diyebiliriz. Muhtemelen Şâfi’î ulemâ, gerek kendi mezhebi görüşünün etkisiyle gerek dönemlerinde zuhur eden hadis ve sünnet konusundaki değişik görüş ve düşüncelere tatminkâr cevap verebilmek üzere “Tıbbî” konuda bile Resûlullah’ın Merfû rivayetlerin geldiğini; bir müslümanın hayatının bütün alanlarına dair Nebevî bilginin bulunduğunu bildirmek ve bunların da bağlayıcı hükümler olduğunu gözler önüne sermek gibi bir maksad olabilir. Bu kanaate, incelediğimiz Tıbb-ı Nebevî hadislerini musannaf eserlerine almış, “Tıbb” adıyla veya deği-

şik başlıklar altında bunları nakletmiş ve H. V. Asır sonrasında da müstakil olarak “et-Tıbbu’n- Nebevî” kaleme almış ulemânın hemen hemen tamamının ya Şâfi’î ya da Hanbelî olmasının neticesinde varıyoruz.

Makalemizin sonlarında yer verdiğimiz ve “İmamların Tıbbı” adıyla isimlendirilebilecek olan rivâyetlerle Şi’a Tıbbı’na dair birkaç eser de dikkate değer görünüyor. Bunlar da bir başka mezhebin tıbbıya bakış tarzını yansıtmaktadır diyebiliriz. Öyle ki “Âl-i Beyt, Ehl-i Beyt, Tıbbu’l- Eimme” gibi adlarla bizim rastlayamadığımız daha nice tıbbî eser olduğunu merak ediyoruz. Bunlarda dikkati çeken tarafın, eser adlarından başladığını söyleyebiliriz. Niçin “Tıbb-ı Nebevî” şeklinde “Nebî” adına izafe edilmeyip; Nübüvete dayandırılmıyor da “İmam”lara veya “Ehl-i Beyt”e nisbet ediliyor? Diye aklımıza gelmektedir. Bu konuda Ehl-i Sünnet âlimlerince tedkik edilen ve eserlerinde nakledilen hatta Şi’a’nın hadis anlayışına göre rivâyetlerine itibar edilen birçok sahabî ve tâbi’în âliminden nakledilen hadislerin bulunmaktadır. Acaba Şi’a, “Tıp” konusunu Allah’ın ve Resûlü’nün sadece “Ehl-i Beyt” veya “Âl-i Beyt”ine mahsus bir sırrı olarak mı görüyor? Başka bir soru sormak mümkünse, acaba Şi’a, Allah ve Resûlü’nün “şifâ”yı “müminlere” tahsis ettiğine mi inanıyor? Yani başka mezheplerden olanların, bir bakıma “silsile yoluyla devam etmek üzere İmamlara” verilmiş bir teberrük veya imtiyaz olarak mı değerlendiriyor? Eğer böyle ise, Şi’î olmayanın şifaya kavuşma hakkı yok mu? Sorulması gereken bir başka husus, Resûlullah’ın sağlığında bizzat tatbik ettiği ilaçlı tedavinin, ilaç tavsiyesinin, zararlı veya faydalı şeylere iştahının, şifa amaçlı okuduğu ve sahabilerine tavsiye ettiği dualarının kıymeti nedir Şi’a’ya göre? Bu mezhebin kendi görüşlerine saygı çerçevesinde söylemek gerekirse, rivâyetlerine bazı sebeplerle itibar etmedikleri sahabileri bir tarafa bırakırsak, Âl-i Beyt’ten saydıkları sahabiler ve tâbi’în âlimlerinin bu konudaki rivâyetlerine ne ölçüde itibar ediyor? Aynı sahabî ve tâbi’îlerin Ehl-i Sünnet hadis kaynaklarındaki rivâyetleriyle mukayesesi nasıl bir sonuç ortaya çıkaracaktır diye merak ediyoruz. Bu ve benzeri soruların burada zikredilmesini, alanla ilgili ileride yapılacak çalışmalara kapı aralaması bakımından lüzumlu görüyoruz.

Tıbb-ı Nebevî konusunu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren bazı hususların zikredilmesini, alanı tamamlayıcı çalışmalara işaret etmek bakımından faydalı buluyoruz. Meselâ İslâm Peygamberi (s.a.s.)’nin insanlara doğru inanç, ibadet, ahkâm ve güzel ahlâk esaslarını tebliğ ve irşad görevi yanında büyük ölçüde insanların aklına ve tecrübesine dayalı olan tıbbî konularda da hüküm koymuş mudur? Bu konudaki hadislerin miktarı ne kadardır? Miktarı ne olursa olsun, bu hadislerden hukûkî veya fikhî (normatif) neticeler çıkarmamız gerekir mi? Bu hadisleri yaptırıma esas metinler olarak

algılayan ve algılamayan mezhepler var mıdır? Yani mezheplere göre, diğer dünyevi ve beşeri kabiliyetler alanına bırakılmış konularda olduğu gibi, tıbbî konularda da hadisleri değerlendirme farklılığı var mıdır? Şeklinde sıralayabileceğimiz daha birçok soru, aynı zamanda zihnimizin gerisinde varsayım şeklinde durmaktadır.

Netice itibariyle Tıbb-ı Nebevî'ler hakkında önceden bazı çalışmalar olsa da yeterince incelenmediği; sayılarının bile tam olarak tesbit edilmediği bir gerçektir. Öncelikle bu literatürün tam tesbitinin yapılması, neşredilenlerinin temini, yazma halindekiilerin neşre hazırlanması veya nüshasının tesbiti yapılması için ciddi bir mesaiye ihtiyaç vardır.

Bilhassa Raşit Küçük ve Asaf Ataseven'in bu konuya dair listeleme çalışması, bize yol gösterici olmuştur. Bu çalışmalar ve referans kaynakları yardımıyla bazılarını ilk defa rastladığımız Tıbb-ı Nebevî musannıflarının ve eserlerinin adlarında bazı yazılış, okunuş ve Türkçe'ye dönüştürme (Transkrip) hatalarının olduğunu gördük. Böylesi hatalardan dolayı epeyce zorluk çektiğimizi itiraf etmeliyiz. Bu çeşit hata ve eksiklikleri, bilgimiz ve imkânımız nisbetinde dipnot bilgileriyle gidermeye çalıştık.

Bu çalışmalar saikiyle yola çıktığımızda, sözkonusu araştırmacıların verdiği sayıdan daha çok Tıbb-ı Nebevî'nin olduğunu gördük. Bu çalışmamızla anladık ki, muazam bir literatürle karşı karşıyayız. Böylesine çok sayıda Tıbb-ı Nebevî'nin olması, başta bizim çalışmamızın da eksik olacağı ihtimalini gündeme getirmektedir. Ancak ciddi araştırmalar neticesinde belki de ismi henüz bilinmeyen; kürüphanelerde kâşifini bekleyen nice eserlerin bulunup ortaya çıkarılması, muhteva incelemesinin ve diğerleriyle mukayesesinin yapılması halinde hadis araştırmalarına yeni boyutlar kazandırılacağını tahmin ediyoruz.

Kaynakça

KUR'ÂN-I KERÎM

AĞIRAKÇA, Ahmet, İslâm Tıp Tarihi, İstanbul 2004.

ATASEVEN, Asaf, "Tıbb-ı Nebevî", Diyanet Dergisi, Hz. Peygamber Özel Sayısı, (93-100), C. 25, Sayı 4, Ankara 1989.

ATMACA, Veli, Kadim Medeniyetlerde Hastalık Algılaması ve Hastalar İçin Dua Meselesine Giriş, Ankara 2009.

ATMACA, Veli, Hadislerde Rukye, Rağbet Yayınları 2010.

BAĞDADLI İsmail Paşa, Hediyetü'l-Ârifin, Maarif Matbaası, 1941 neşrinden ofset baskı, Beyrut, 1990. I- II.

BAĞDADLI İsmail Paşa, İzâhu'l- Mekkûn Zeylu Keşfu'z- Zunûn, Maarif Matbaası, 1941 neşrinden ofset baskı, Beyrut, 1990. I- II.

- BEGAVÎ**, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, Şerhu's-Sünne, Beyrut 1983, I- XVI.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, es- Sünenü'l- Kebîr, (İbn Türkmânî'nin el- Cevheru'n- Nakî'siyle birlikte), I- X, Beyrut Trz.
- BEYHAKÎ**, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, Ma'rifetü's- Sünen ve'l- Âsâr, Beyrut 1991, I- VII.
- BUHÂRÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, el- Câmi'u's- Sahîh, Dâru'l- Fikr, Beyrut, 1991, I- VIII.
- CANAN**, İbrahim, Hz. Peygamberin Sünnetinde Tıp Tıbb-ı Nebevî, Ankara 1995.
- ÇAĞIRAN**, Önder, "Tıbb-ı Nebevî Türkiye Türkçesi İle Metin", Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.
- DARİMÎ**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (255), Sünen, Beyrut, 1996, I- II.
- DENİZKUŞLARI**, Mahmud, Kur'ân-ı Kerîm ve Hadîslerde Tıp, İstanbul 1982.
- DÖNMEZ**, Mustafa, Ebû Nuaym El-İsfahânî'nin *Et-Tıbbu'n-Nebevî* İsimli Eserinin Tahkiki, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2005.
- EBÛ DAVUD**, Süleymân b. Eş'as es- Sicistânî, Sünen, Kahire, 1988, I- IV.
- HÂKİM**, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en- Nisâbü'rî, Müstedrek ale's- Sahîhayn, Beyrut, 1998, I- V+ Fihrist.
- HEYSEMÎ**, Ali b. Ebî Bekr (807), Mecme'u'z- Zevâid ve Menbe'u'l- Fevâid, Beyrut, 1987, I- X.
- İBN ABDÛLHÂDÎ**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, Tabakâtu Ulemâi'l- Hadîs, Beyrut 1989, I- IV.
- İBN EBÎ ŞEYBE**, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed el- Kûfî, Kitâbu'l- Musannaf fî'l- Ahâdîs ve'l- Âsâr, Bombay, 1980, 1983, I- XV.
- İBN ESÎR**, Ebû's- Se'âdât Mübârek b. Muhammed, el- Câmi'u'l- Usûl fî Ehâdîsi'r- Resûl, Mektebetü Hulvân, yz., 1971, I- XII+ Tetimme.
- İBN HACER**, Ebû'l- Fazl Ahmed b. Ali, el- Metâlibu'l- Âliye bi Zevâidi'l- Mesânîdi's- Semâniye, Beyrut 1993, I- IV+ Fihrist.
- İBN HİBBÂN**, Ebû Hâtim el- Büstî, Sahîh, Ali b. Belbân tertibi, Beyrut, 1996, I- IX.
- İBN MÂCE**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, Sünen, Beyrut, 1987, I- II.
- İHSANOĞLU**, Ekmeleddin (Editör), Hazırlayanlar: Şeşen Ramazan, Akpınar Cemil, İzgi Cevad, Türkiye Kütüphaneleri İslâmî Tıp Yazmaları Kataloğu, İstanbul 1984.
- KÂTİB ÇELEBÎ**, Keşfu'z- Zunûn an Esâmî'l- Kütüb ve'l- Fünûn, Maarif Matbaası, 1941 neşrinden ofset baskı, Beyrut, 1990. I- II.
- KETTÂNÎ**, er- Risâletü'l- Müstatrafe, (Trc. Yusuf Özbek), İstanbul, 1994.
- KÜÇÜK**, Raşit, "Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme", İlim ve Sanat, C.I/3, (6- 8), İstanbul 1985.
- MÂLİK** b. Enes, el- Muvatta, Beyrut 1994.
- MÜSLİM**, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el- Kuşeyrî, Sahîh, Târihu't- Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut, trz., I- V.
- MÜTTAKÎ EL- HİNDÎ**, Alauddin Ali b. Hüsamuddin, Kenzu'l- Ummâl fi Suneni'l-Akval ve'l-Efal, Müessesetu'r- Risâle, Yz., 1993, I- VIII.
- NESÂÎ**, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şu'ayb, es- Sünenü'l- Kebîr, bilgisayar ortamında.
- TİRMİZÎ**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, Sünen, Dâru'l- Fikr, Beyrut, trz., I- V.
- UĞUR**, Mücteba, Hadis İlimleri Edebiyatı, Ankara 1996.
- YÂKÛT EL- HAMEVÎ**, Mu'cemu'l- Buldân, I- V, Beyrût Trz.